

Odziv ameriških Slovencev na dogodke v Evropi leta 1938 in splošen prikaz političnega stanja na pragu druge svetovne vojne

Milan Mrđenović*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 327(73:4)"1938", 94(73=163.6)"1938"

Milan Mrđenović: Odziv ameriških Slovencev na dogodke v Evropi leta 1938 in splošen prikaz političnega stanja na pragu druge svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 4, str. 55–87

Avtor se ukvarja s političnim razpoloženjem ameriških Slovencev in njihovim odnosom do zunanjepolitičnih dogodkov v Evropi leta 1938, ki so privedli svet na rob druge svetovne vojne. V članku ugotavlja, kako so bili ameriški Slovenci razdeljeni, razen v trenutku, ko so zahodne vlade začele popuščati Hitlerju. Takrat so prvič dozoreli pogoji za nastanek skupne ameriško-slovenske organizacije, ki bi lahko pripravila pomoč in politično podporo za Jugoslavijo v primeru, če bi jo napadle Hitlerjeve sile. Velik del članka se s pomočjo novejših literature, virov in znanstvenih prispevkov posveča tudi ameriškim notranjim in nasploh zunanjim političnim razmeram.

Ključne besede: Politika popušcanja, Sovjetska zveza (Rusija), ZDA, Velika Britanija, Francija, Nemčija, Italija, Čehoslovaška, Avstrija, ameriški Slovenci, Jurij Trunk, Ivan Molek, Anton Garden, komunizem, nacizem, fašizem, demokracija

---

* Milan Mrđenović, uni. dipl. zgodovinar in doktorski študent Ameriških študij na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana, milan.mr85@gmail.com

1.01 Original Scientific Article
UDC 327(73:4)"1938", 94(73=163.6)"1938"

Milan Mrđenović: Feedbacks of American Slovenes on Events in Europe in 1938 and Presentation of Political Situation at the Outbreak of World War II. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 4, pp. 55–87

The author deals with political spirit of American Slovenes and their attitude towards foreign affairs events in Europe in 1938, which led the world to the World War II. In the treatise, the author states that American Slovenes were divided, except at the point when western governments started to indulge Hitler. At that point the circumstances were, for the first time, right for establishment of a joint American-Slovene organisation, which was able to provide help and political assistance for Yugoslavia in case of Hitler's attack. On the basis of recent literature, sources, and scientific articles, a great deal of the treatise deals with the American inner and foreign political issues.

Key words: appeasement policy, Soviet Union (Russia), USA, Great Britain, France, Germany, Italy, Czechoslovakia, Austria, American Slovenes, Jurij Trunk, Ivan Molek, Anton Garden, communism, Nazism, fascism, democracy

UVOD¹

Leta 1938 je Evropa doživljala dramatične trenutke. Vse je kazalo na pospešeno pripravo terena za spopad svetovnih sil, ki se mu ne bo moč izogniti. Ko je Adolf Hitler leta 1933 prevzel oblast v Nemčiji, je začel svojo državo pripravljati na vojno v Evropi. Tako je Nemčija preklicala svoje obveznosti do versajskega mirovnega sporazuma, sklenjenega leta 1919, in se začela pripravljati na vojno. Hitler je Nemčijo povedel iz Društva narodov in začel kršiti mednarodne pogodbe. Tako je leta 1936 osvojil demilitarizirano področje v Nemčiji, ki se je imenovalo Porenje in je bilo bogato s premogom in

---

¹ V pričujočem znanstvenem članku sem se skliceval na novejšo zahodno literaturo, ki je slovenskim zgodovinarjem in raziskovalcem medvojnega obdobja bolj slabo znana, saj je dostopna v angleškem jeziku. Veliko njenih avtorjev je imelo dostop do novejših evropskih in ameriških arhivskih in diplomatskih virov, ki so bili v času hladne vojne še nedostopni. Omenjam le najpomembnejša dela: David Faber – *Munich 1938*, Nicholas Washott – *The Sphinx*, Marc Wortman – *1941 Fighting the Shadow War*, Justus D. Doenecke – *Storm on the Horizon*, Ivan Maisky – *The Maisky Diaries*, Oliver Stone in Peter Kuznick – *The Untold History of the United States*, Andrew Roberts – *The Storm of War*, Richard Overy – *The Origins of the Second World War*. Za razlaganje ruskih arhivskih dokumentov je poleg omenjenega dnevnika Ivana Maiskyja najboljši avtor po moji oceni Michael Jabara Carley – 1939: *The Alliance That Never Was and the Coming of World War II*. Daleč najbolj obsežno in klasično delo, ki obravnava Münchenski sporazum in je po obsegu in natančnosti primerljivo s Shirerjevem delom o *Vzponu in propadu Hitlerjeve Nemčije*, je delo avtorja Telforda Taylora – *Munich the Price of Peace*. Poleg omenjene literature sem se skliceval tudi na novejše znanstvene članke in razprave v ameriškem predstavniskem domu in senatu, kar sem podrobneje prikazal na koncu članka pri naštevanju virov in literature.

drugimi ključnimi surovinami za zagon vojne industrije. Omenjeno področje je v skladu z mirovno pogodbo nadzirala Francija, ki pa se je brez boja umaknila in prepustila Porenje Nemčiji. Tako je Hitler povečal varnost svojih zahodnih meja in pridobil pomembno bazo surovin za razvoj svojega vojnega gospodarstva. Prva Hitlerjeva osvajalska žrtev je postala Avstrija, ki je bila priključena Nemčiji marca leta 1938. Takoj za tem ji je sledila Češkoslovaška, ki je sicer imela zavarovane meje (z vojaškimi utrdбами), dobro oboroženo vojsko ter vzajemno vojaško pogodbo, sklenjeno s Francijo in Sovjetsko zvezo, ki je jamčila njeno zaščito pred nemško enostransko agresijo. Zaradi omenjene pogodbe je leta 1938 nastala mednarodna kriza, saj zahodne države niso bile pripravljene tvegati vojaškega spopada z Nemčijo. Zato sta se Velika Britanija in Francija pogodili z Nemčijo in žrtvovali ozemeljsko celovitost Češkoslovaške v zameno za mir. Tako je nastal znameniti münchenski sporazum, ki je bil sklenjen 30. septembra leta 1938 in je negativno zaznamoval »politiko popuščanja« (angl. appeasement), kjer so velike države na račun majhnih iskale rešitev za mir in sporazumevanje z večjimi silami v Evropi. Nemčija in Italija sta odkrito zlorabljali takšno politiko, da bi sebi omogočili boljša izhodišča za osvajalski pohod v Evropo in drugod po svetu. Zato ima politika popuščanja še danes svojo negativno oznako »münchenske kapitulacija« iz leta 1938, zaradi česar se sodobni politiki in državniki izogibajo sklepanju novih podobnih sporazumov.

V luči omenjenih dogodkov iz leta 1938 sem v članku pregledal in analiziral takratno poročanje časopisja ameriških Slovencev, ki so svoja stališča izražali v liberalno socialistični *Prosveti*,² konservativni *Ameriški domovini*,³ katoliškem *Amerikanskem Slovcu*⁴ in komunističnem *Napreju*.⁵

---

² Časnik *Prosveta* je začel prvič izhajati leta 1908 pod imenom »Glasilo SNPJ«. Šele leta 1916 se je preimenoval in postal uradno glasilo »Slovenske narodne podporne jednote« (SNPJ). *Prosveta* je bila časnik za vse napredne, liberalne in socialistično usmerjene ameriške Slovence. Od leta 1929 je bil njen urednik Ivan Molek, dokler ni leta 1944 odstopil v znak protesta, ker se je SNPJ s *Prosveto* med drugo svetovno vojno odkrito postavila na stran Sovjetske zveze, partizanov in OF. Matjaž Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk. *Znanstvena revija, Humanistika*, 1991, št. 2, 298–317.

³ Časnik *Ameriška domovina* je začel izhajati leta 1899 pod imenom »Amerika«, nato se je preimenoval v »Clevelandsko Ameriko«, leta 1919 se je dokončno preimenoval v »Ameriško domovino« (AD) in predstavljal zasebno glasilo skupine premožnih Slovencev v ZDA iz Clevelanda in lokalne skupnosti. Njena uredniška politika je bila neodvisna od drugih narodno podpornih enot v Ameriki. Med letoma 1910 in 1939 je AD služila kot pomožno glasilo »Slovenske dobrodelne zveze« (SDZ). Od leta 1929 do 1939 ga je urejal James Debecv. Glasilo je bilo konservativno, saj je kritiziralo druge slovenske progresivne in napredne časopise, ki so izhajali v ZDA. Časopis se je financiral iz oglasov in naročin. Izhajal je večkrat tedensko. Leta 2008 je prenehal izhajati. Rudolph M. Susel, Poslanstvo in vloga časopisa *Ameriška domovina* v zgodovini ameriških Slovencev 1919–91. *Dve domovini*, 1992, št. 2–3, 237–251.

VLOGA ZDA IN ZSSR V EVROPSKI KRIZI LETA 1938

Pri razumevanju nastanka evropske krize leta 1938 moramo vedeti, da ZDA in Sovjetska zveza nista sodelovali pri ustvarjanju politike popuščanja Hitlerju. Francija in Velika Britanija sta sprva domnevali, da bosta lahko sami rešili probleme z Nemčijo, brez zunanje podpore ZDA ali Sovjetske zveze. Kadar v članku pišem o »zahodni politiki«, imam v mislih francosko in angleško vlado ter predvsem angleškega premiera Nevilla Chamberlaina, ki je usmerjal zunanjo politiko obeh velesil.⁶ Antony Eden, ki je bil takrat angleški zunanji minister, je 20. februarja 1938 odstopil, ker se ni strinjal s Chamberlainom, da lahko brez Američanov rešijo krizo v Evropi. Poleg tega je bil Eden proti Chamberlainovi strategiji popuščanja Hitlerju, ko je ta nameraval priznati italijansko okupacijo Etiopije z namenom, da bi izoliral Nemčijo in Italijo približal zahodnim državam.⁷

Pri svojih prizadevanjih sta Francija in Velika Britanija leta 1938 obšli proceduro Društva narodov, da bi rešili problem, ki sta ga na začetku ocenili kot posledico nesrečne versajske poveljne ureditve.⁸ Češkoslovaška kriza je predstavljala najtežji preizkusni kamen nove politike popuščanja, saj sta imeli Francija in Sovjetska zveza s to državo od leta 1935 sklenjeno vojaško pogodbo o vzajemni pomoči. Nobena država na začetku ni želela enostransko odstopiti od omenjene pogodbe, saj bi tako omajala svoj mednarodni ugled. Zahodne države so iskale zaupanje češkoslovaške vlade, ki bi sprejela mednarodno posredovanje za rešitev krize (misija lorda Runcimana), ki bi jo morala vlada v Pragi sprejeti, sicer bi v nasprotnem primeru Francija lahko odstopila od

⁴ Časnik *Amerikanski Slovenec* je bil prvi slovenski časnik, ki je začel izhajati v ZDA leta 1891. Sprva je bil liberalno usmerjen, vendar so ga kasneje prevzeli katoliški duhovniki in ga spremenili v katoliško glasilo ameriških Slovencev. Prvi urednik je bil Anton Murnik. Kasneje je časnik večkrat zamenjal lastnika in postal glasilo »Kranjsko slovenske katoliške jednote« (KSKJ). Med letoma 1923 in 1946 ga je urejal John Jerich. V časniku so objavljali tudi panslavistične članke, ki jih je pisal Jurij Trunk. Časnik izhaja še danes. Matjaž Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk. *Znanstvena revija, Humanistika*, 1991, št. 2, 298–317; Matjaž Klemenčič, Slovene Periodicals in the USA, 1891–1920. *Razprave in gradivo*, 2008, št. 55, 99–117.

⁵ Časnik *Naprej* je bil komunistični časopis ameriških Slovencev, ki so odkrito simpatizirali s Sovjetsko zvezo in komunistično ideologijo. Kot »Tednik slovenskih protifašističnih delavcev Amerike in Kanade« je začel prvič izhajati v Pittsburgu leta 1935. Leta 1940 se je preselil v Cleveland, kjer je naslednje leto prenehal izhajati zaradi upada naročnikov. Njegova glavna urednika sta bila George Witkovich in Albert Hlebec. Jože Bajec, *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*. Ljubljana 1973, 59.

⁶ Richard Overy, *The origins of the Second World War (Fourth edition)*. Oxon 2017, 29–31.

⁷ Winston S. Churchill, *Druga svetovna vojna (z epilogom o poveljnih letih)*. Ljubljana 1964, 128–136.

⁸ Overy, *The origins of the Second World War*, 63–65.

omenjene vojaške pogodbe. V tem primeru bi izpolnitev svojih obveznosti umaknila tudi Sovjetska zveza, ki jo je pogodba do Češkoslovaške obvezovala samo v primeru, če bi svoje obveznosti izpolnila Francija. Glavni cilj angleške politike popuščanja je bil usmerjen v izničenje vojaškega sporazuma, ki bi utegnil Veliko Britanijo vplesti v nezaželeno vojno – angleško ljudstvo se namreč ni želelo bojevati za »tuj in nepoznano deželo«, ki je ležala v osrčju Evrope. Tako so se želeli izogniti ponovitvi zgodbe iz leta 1914, ko se je Velika Britanija že vpletla v podobno vojno zaradi Srbije in Bosne, ki ju angleška javnost, kakor so trdili nekateri angleški politiki, prav tako ni najbolje poznala.⁹

Združene države Amerike se niso mogle neposredno vmešavati v omenjeno krizo, saj so ameriškega predsednika Franklina D. Roosevelta ovirali sklepi ameriškega kongresa, ki je med letoma 1934 in 1936 sprejel vrsto nevtralnih ukrepov oz. zakonov o nevtralnosti, ki so omejevali možnosti vmešavanja ZDA v konflikte po svetu. V 30. letih 20. stoletja je bila ameriška javnost prepričana, da je bil glavni vzrok za vstop ZDA v 1. svetovno vojno povezan z interesi »orožarskih lobijev«, ki so želeli na račun mladih življenj ameriških vojakov krvavo obogateti, zato je javnost nasprotovala vsakemu vmešavanju v evropske konflikte.¹⁰ Kasneje se je začelo stališče ameriške javnosti spreminjati v korist pomoči državam, ki so se branile pred agresivno politiko Adolfa Hitlerja v Evropi. To je postalo leta 1938 čedalje bolj očitno, zato so zagovorniki intervencionizma v ameriškem kongresu začeli zagovarjati stališče, da je treba ukiniti zakone o nevtralnosti in povečati vojaško podporo bodočim zaveznikom, saj je tudi ameriška javnost podpirala takšna stališča.¹¹ Kljub temu so ameriški izolacionisti¹² v predstavnem domu in senatu še naprej zagovarjali politiko, naj se ameriška vlada raje ukvarja z aktualnimi notranjimi problemi in naj skrbi za varnost ameriških interesov na lastni celini. Poleg tega je že gospodarska recesija leta 1929 pokazala, kako nevhvaležne so lahko evropske države, ki so takrat začasno odložile odplačevanje kreditov, zaradi česar so imele mnoge ameriške banke dodatne

⁹ Michael Jabara Carley, »Only the USSR has ... Clean Hands«: The Soviet Perspective on the Failure of the Collective Security and Collapse of Czechoslovakia 1934–1938 (Part 1). *Diplomacy & Statecraft*, 2010, št. 2, 202–225; V. M. Falin, K predzgodovini pakta o nenapadanju med ZSSR in Nemčijo. *Partitura druge svetovne vojne*. Ljubljana 2014, 109–110.

¹⁰ Robert A. Divine, *The Illusion of neutrality*, Chicago 1962, 331; Charles A. Beard, *Zgodovina Združenih držav Amerike*. Ljubljana 1959, 510–513; Oliver Stone in Peter Kuznick, *The Untold History of the United States*. New York 2012, 65–80.

¹¹ A foreign Policy for America, Extension of Remarks of Hon. James P. Pope, May 10 1938. *Congressional Record – Appendix*, Third Session of the Seventy-fifth Congress, Washington D. C. 1938, Volume 83, Part 10, 1917–18.

¹² Izolacionizem je politična doktrina, ki je zlasti v ZDA težila k omejevanju sodelovanja z zunanjim svetom. Izolacionisti so zagovarjali strogo nevtralnost in nevmešavanje v tuje politične in vojaške zadeve. Beard, *Zgodovina Združenih držav*, 470–489, 510–512.

finančne težave. »Vojna je v 20. stoletju barbarstvo,« je med citiranjem članka iz časnika »The Nation« v senatu govoril najbolj znani ameriški izolacionist Gerald P. Nye.¹³ Tako si ameriški predsednik Roosevelt res ni mogel privoščiti bolj odkritega vmešavanja v evropske konflikte, saj bi se ameriška javnost uprla in Rooseveltu onemogočila potegovanje za njegov precedenčni tretji mandat. Vse, kar je Roosevelt leta 1938 lahko storil, je bil poziv k mirnemu reševanju konfliktov.¹⁴ Imel pa je aktivne veleposlanike v Evropi, ki so v njegovem imenu poskušali vplivati na razplet dogodkov. Najbolj aktivna sta bila ameriški veleposlanik v Moskvi Joseph E. Davies, ki je redno obveščal o stališčih Josipa Stalina do evropskih razmer, in ameriški veleposlanik v Berlinu William Dodd, ki je ameriško javnost, potem ko se je vrnil domov, odkrito opozarjal na grožnjo nemškega nacizma.¹⁵

Sovjetska zveza oz. Rusija se je v nasprotju z ZDA leta 1938 trudila vključiti v evropsko politiko na strani zahodnih velesil. S tem je poskušala uravnotežiti svoj mednarodni položaj nasproti Nemčije, ki je čedalje bolj ogrožala njene interese s širjenjem proti Vzhodu. Vendar je bila zaradi svojih notranjepolitičnih težav, ki so se odražale v krvavih čistkah partije in vojske, pa tudi zaradi težav z Japonsko in Španijo, povsem mednarodno izolirana. Zahodne države Rusije niso priznavale kot svetovne sile, ki bi bila sposobna resnega bojevanja. Rusijo sta najbolj zaznamovali njena posebna notranjepolitična ureditev in mednarodna komunistična organizacija Kominterni.¹⁶ Chamberlain in Daladier sta bila odkrita antikomunista, enako kot Hitler in Mussolini, zato nihče od njih v Rusiji leta 1938 ni iskal zavezništva. Rusija tudi ni spadala v tabor t. i. zmagovalnih postversajskih držav iz leta 1918, da bi lahko imela kakšno vlogo pri njeni obrambi. Poleg tega je tudi zavrnila odplačevanje kreditov, ki jih je prejšnja carska vlada sklenila s Francijo, Veliko Britanijo in ZDA. Drugi problem je predstavljala Poljska, ki je bila ključna zahodna zaveznica v Vzhodni Evropi in je od vseh še najbolj nasprotovala približevanju Rusiji. Odločitev, da se Rusije ne povabi na Münchensko konferenco, se je kasneje izkazala za napačno. Rusija se je zaradi mednarodne izolacije, ki jo

¹³ Keeping Out of War, Extension of Remarks of Hon. Gerald P. Nye, March 28 1938. *Congressional Record – Appendix*, 1203.

¹⁴ *Ameriška domovina*, 26. 9. 1938, 1.

¹⁵ Joseph E. Davies, *Mission to Moscow*. New York 1941, xi–xxii; *Ameriška domovina*, 17. 1. 1938, 1.

¹⁶ Kominterni je bila komunistična mednarodna organizacija s sedežem v Moskvi, ki je usmerjala delovanje komunističnih partij po svetu. Sprva je bila revolucionarno usmerjena, saj je spodbujala k strmoglavljanju vlad in družbe na zahodu, vendar je kasneje v tridesetih letih prilagodila svojo politiko antifašističnim potrebam. Michael Jabara Carley, *Behind Stalin's moustache: pragmatism in early soviet foreign policy, 1917–1941. Diplomacy & Statecraft*, 2001, št. 3, 159–174; Avgust Lešnik, *Tretja internacionala – Kominterni*. Ljubljana 1988, 25–43.

je poskušala preseči, kasneje obrnila na Nemčijo, kar je zahodnim državam povzročilo dodatne nevšečnosti.¹⁷

Ameriško in rusko odsotnost v evropski krizi leta 1938 je najbolje izkoristila Nemčija. Razen tega je treba upoštevati, da so bile zahodne države prepričane, da sta nemška oborožitev in letalstvo močnejša od njihovega.¹⁸ Strah pred močnejšim nasprotnikom in zlasti strah pred nemškim letalstvom sta predstavljala pomembno vlogo pri popuščanju Hitlerju. Zahodne države naj bi si s politiko popuščanja samo »kupovale na času«, da bi se lahko oborožile in pripravile na vojno. V resnici je bila Nemčija leta 1938 najmanj pripravljena na vojno.¹⁹ Tudi javnost na Zahodu ni bila najbolj navdušena nad vojno. Celo v Nemčiji so določeni vojaški in politični krogi izražali odkrite dvome o vojaški pripravljenosti Nemčije. Hitler je zato poskušal izsiliti diplomatsko rešitev sudetske krize, saj bi ga vojna leta 1938 pripeljala v spopad z nesorazmerno močnejšim nasprotnikom, kjer ne bi imel tako ugodnega položaja, kot ga je imel leta 1939.²⁰ Vendar je imela tudi Češkoslovaška svoje slabosti, zaradi katerih je na koncu raje klonila. Po priključitvi Avstrije je postala avstrijsko-češka meja izpostavljena, saj ni bila vojaško utrjena. Tako se je Češkoslovaška leta 1938 znašla v podobni situaciji kot Francija leta 1940 pri Ardenih, kjer prav tako ni bilo zgrajenih nobenih vojaških utrd – nemška vojska je tako zlahka obšla mogočno francosko Maginotovo linijo in okupirala Francijo. Čehi so za razliko od Francozov poznali svoje slabosti, zato so bili pripravljene na popuščanje. Ko so Češkoslovaško septembra 1938 dokončno razkosali med Nemčijo, Poljsko in Madžarsko, je s tem razpadel celoten sistem zavezništva male antante in drugih povezav, ki so jamčile mir in stabilnost v Vzhodni Evropi. Takšen kolaps kolektivne varnosti je v drugih državah sprožil val nezadovoljstva, zato so se začele evropske vlade prilagajati novim razmeram. Tako je Vzhodna Evropa počasi drsela pod vpliv Nemčije in sil Osi. Zahodne države so namesto iskanega miru dobile vojno.²¹

---

¹⁷ Williamson Murray, Munich, 1938: The Military Confrontation. *Journal of Strategic Studies*, 1979, št. 2–3, 282–302; Michael Jabara Carley, Soviet foreign policy in the West 1936–1941. *Europe-Asia Studies*, 2004, št. 7, 1081–1093.

¹⁸ Nicholas Wapshott, *The Sphinx, Franklin Roosevelt, the isolationists, and the road to World War II*. New York 2015, 86–89, 108–112; Marc Wortman, *1941 Fighting the Shadow War*. New York 2016, 131–132.

¹⁹ Churchill, *Druga svetovna vojna*, 162–163.

²⁰ A. G. Duljan, Od Münchna do pakta Molotov-Ribbentrop. *Partitura druge svetovne vojne*, 149–150.

²¹ Murray, Munich, 1938. *Journal of Strategic Studies*, 282–302.

STALIŠČA AMERIŠKIH ČASNIKOV DO NEMŠKE ANEKSIJE AVSTRIJE MARCA 1938

Avstrijska republika je nastala na pogorišču razpadlega avstro-ogrskega cesarstva takoj po vojni septembra leta 1919. Ustvarjalci versajske Evrope so jo ustanovili z namenom, da bi oslabili moč Nemčije. Prav zaradi tega so jim prepovedali združevanje (anšlus), razen če bi Društvo narodov odločilo drugače. Avstrijska republika je bila od svojega nastanka politično razklana, poleg tega se je nahajala v globoki socialni krizi. Prvič je bila avstrijska neodvisnost zamajana v neuspelem puču leta 1934, v katerem je bil ubit takratni avstrijski kancler Engelbert Dollfus, ki je Avstrijo politično navezal na Italijo. Puč je poskušala izvesti avstrijska nacistična stranka. Samo italijanska intervencija je takrat preprečila nasilno združitev Nemčije in Avstrije. Šele leta 1938 so dozoreli boljši mednarodni pogoji za uresničitev takšnega združevanja.²²

Sprva je kazalo, da se bo Avstrija razvijala v meščansko demokracijo, vendar so svetovni gospodarski in politični dogodki spremenili takšna pričakovanja. Avstrija se je razvijala v avtokratsko državo, ki je želela ohraniti neodvisnost z ukinjanjem demokracije in z iskanjem zaveznitva s fašistično Italijo. Slednja se je zaradi vojne v Etiopiji znašla v mednarodnih sankcijah. Tako je postajala Italija vedno manj zainteresirana za ohranitev neodvisnosti svoje sosedne. Mussolini se ni želel hkrati spopasti z zahodnimi silami in Hitlerjem. Zato je Avstrijo naposled žrtvoval, za kar mu je Hitler ostal do konca življenja hvaležen. Na prelomu leta 1937 v 1938 se je Hitlerjeva vlada znašla v majhni vladni krizi. Hitler je novembra leta 1937 prvič razkril svoje načrte, kako si želi Nemčijo pripraviti na vojaški spopad s svetovnimi silami. Da bi vojsko pridobil za svoje načrte, se je 4. februarja 1938 zavihtel na položaj vrhovnega poveljnika. Pred tem so bili odstavljene vsi drugi nepokorni člani Hitlerjeve vlade, ki bi utegnili nasprotovati njegovim vojaškim načrtom. Hitler je 20. februarja sklical zasedanje nemškega parlamenta, zato je potreboval kakšen odmeven zunanjepolitični dogodek, ki bi zasenčil nastalo vladno krizo in preusmeril pozornost drugam. Tako se je nenadoma pojavila priložnost za priključitev Avstrije, ki jo je Hitler nemudoma izkoristil.²³

V liberalno-socialistični *Prosveti* so že januarja 1938 pisali, da se niti Velika Britanija ne zanima za zaščito avstrijske samostojnosti, zato so se spraševali, kdaj bo Hitler uresničil svoje osvajalske načrte.²⁴ Že 12. februarja 1938 je povabil na obisk tedanjega avstrijskega kanclerja Kurta Schuschinga, ki

²² Ian Kershaw, *Hitler*. Ljubljana 2012, 388–401.

²³ Churchill, *Druga svetovna vojna*. 137–146; A. J. P. Taylor, *Uzroci drugog svjetskog rata*. Zagreb 1994, 164–184.

²⁴ *Prosveta*, 11. 1. 1938, 3.

je prišel na posvet v Berchtesgaden, misleč, da bo potekala konstruktivna razprava o prihodnosti Avstrije. Nemčija je namreč z dogovorom iz leta 1936 javno obljubila, da bo spoštovala avstrijsko neodvisnost in njeno suverenost. Vendar je bil Schuschingg na sestanku pri Hitlerju priča odkritim grožnjam, napadom in pritiskom, ti pa so ga privedli do stanja, da je na koncu sprejel ultimat, ki je od njega zahteval, naj postavi na mesto notranjega ministra v svoji vladi nacista Arthurja Seyss-Inquarta, ki bi nato postopoma pripravil teren za počasno združevanje obeh držav. Tako je Hitler javno raztrgal svojo obljubo, da bo spoštoval avstrijsko suverenost in neodvisnost. Ko se je Schuschingg vrnil na Dunaj, se je kriza hitro stopnjevala. O tem so začeli pisati tudi v konservativni *Ameriški domovini*, v kateri so 19. februarja ugibali o tem, ali bosta po tej krizi prišli na vrsto tudi Češkoslovaška in Jugoslavija, kjer je prav tako živela nemška manjšina?²⁵ Hitler je dobil še dodaten zagon, ko je slišal, da je Anthony Eden 20. februarja odstopil z mesta zunanjega ministra Velike Britanije. Nasledil ga je lord Halifax, ki je bil po Hitlerjevem mnenju naklonjen Nemčiji. Takrat se je Schuschingg po dolgem obotavljanju odločil upreti Hitlerju s plebiscitom, vendar bi ga moral razpisati dovolj hitro, če bi hotel na njem zmagati. Hitler je seveda predvidel takšne poteze, zato je imel na meji pripravljeno vojsko za posredovanje. Na vsak način je želel preprečiti svobodni plebiscit, ki bi se utegnil končati slabo. V Berlinu so na hitro organizirali puč v avstrijski vladi in izvedli vojaški pohod na Avstrijo, ki se je začel 12. marca 1938, torej le dan pred poskusom izvedbe plebiscita, ki je bil predviden za nedeljo, 13. marca 1938. Schuschingg je moral zaradi tega odstopiti, nasledil ga je Seyss-Inquart. Na koncu je vztrajal samo še avstrijski predsednik, ki sprva ni želel popustiti, vendar je hitro klonil, ko je sprevidel nesmiselnost prelivanja krvi za izgubljeno stvar. Še isti dan, ko je nemška vojska vkorakala na avstrijska tla, so uredili vse potrebno za formalnopravno priznanje priključitve Avstrije Nemčiji. Hitler je v očeh svetovne javnosti postal osvajalec. Glede na to, da je bila priključitev Avstrije izvedena s pomočjo pritiskov, ultimativov in vojaških groženj, so jo velesile po vojni priznale kot »žrtev fašizma« in jo obnovile. Avstrija se je po vojni zavezala, da bo trajno spoštovala pravice manjšin in svojo strogo nevtralnost.²⁶

Takoj po priključitvi Avstrije so nove oblasti razpisale svoj referendum, ki je bil izpeljan pod njihovim budnim nadzorom. 10. aprila so razglasili rezultate, ki so pokazali, da se je najmanj 99 % Avstrijcev izreklo za priključitev Nemčiji. Avstrijsko ljudstvo je pod vplivom dobro organizirane nacistične

²⁵ *Ameriška domovina*, 19. 2. 1938, 1.

²⁶ Joe J. Heydecker in Johannes Leeb, *Nürnberški proces, I. in II. knjiga*. Ljubljana 1960, 161–184; Taylor, *Uzroci drugog svjetskog rata*, 164–184, David Faber, *Munich 1938*, New York 2008, 104–138.

propagande navdušeno sprejelo svojo lastno pogubo. Nasprotniki priključevanja so se morali zaradi tega nemudoma izseliti iz države ali pa se soočiti z nasilno deportacijo v taborišča.²⁷

Za ameriške Slovence je imela Avstrija poseben pomen, saj so v njej živeli koroški Slovenci. Mnogi so se morali izseliti, da bi se izognili političnemu in narodnostnemu zatiranju. Med njimi je bil tudi Jurij Trunk,²⁸ ki je moral trajno zapustiti Avstrijo takoj po izgubljenem koroškem plebiscitu leta 1920.²⁹ Odpotoval je v ZDA, kjer je postal ugleden katoliški duhovnik in publicist, ki je pisal za ameriški katoliški časnik *Amerikanski Slovenec*. Prav Trunkove bogate izkušnje, ki jih je pridobil na Koroškem, so ga izklesale v pravega narodnega buditelja in zagovornika slovanske solidarnosti po svetu.³⁰

Trunk je bil kot katoliški duhovnik naravno nastrojen proti komunizmu, fašizmu in nacizmu. Slovence je svaril zlasti pred komunizmom in nacizmom, saj sta po njegovem mnenju obe ideologiji predstavljali najhujše zlo za človeštvo. Tako komunisti kot nacisti, je pisal, so preganjali vero in odklanjali Boga. V svojih kolumnah in člankih je največ pozornosti posvečal obsojanju komunizma.³¹ Opisoval je, kako so komunisti v ZDA s pritajenimi metodami preko antifašističnih organizacij širili svojo »komunistično propagando«, ki je svet polarizirala na dva nasprotna tabora. Trunk je bil odločno proti takšnemu polariziranju: »Če nisi z nami, si proti nam.« Če nisi antifašist, še

²⁷ Kershaw, *Hitler*, 388–401; Heydecker in Leeb, *Nürnberški proces*, 161–184.

²⁸ Jurij Trunk (1870–1973) je bil rojen na Južnem Koroškem v Bačah 1. septembra 1870. Po končanem študiju teologije v Celovcu je bil leta 1895 posvečen v duhovnika. Tako se je začela njegova verska službena pot, ki se je ves čas mešala z njegovim političnim, narodnim, kulturnim in potopisnim značajem. Maševal je v številnih koroških župnijah, kjer je dobro spoznal narodnostne razmere Slovencev na Koroškem. Med 1. svetovno vojno je bil razglašen za vohuna, zato so ga avstrijske oblasti za nekaj časa tudi zaprle. Kasneje se je izkazalo, da so bile obtožbe izmišljene. Trunk je bil že takrat trn v peti avstrijskim oblastem, ker se je odkrito zavzemal za svoj narod in predvsem slovenski jezik. Kmalu po koncu 1. svetovne vojne je sodeloval v pariških mirovnih pogajanjih in bil član plebiscitne komisije. Bil je tudi član slovenskega Narodnega sveta na Koroškem. Že pred vojno je bil predsednik koroškega dela Slovenske krščanskosocialne zveze. Zaradi negativnega rezultata koroškega plebiscita se je leta 1921 izselil v ZDA. Tam je še naprej služboval kot duhovnik do upokojitve in postal avtor številnih knjig in člankov. Raziskoval je zgodovino ZDA in tamkajšnje slovenske naselbine. V svojem političnem delovanju v ZDA je pozival Slovence k enotnosti in slovanski slogi. Umril je star 103 leta v San Franciscu v ZDA. Matjaž Klemenčič, Jurij Trunk: duhovnik, narodni buditelj, publicist, izseljenec. *SHS, časopis za humanistične in družboslovne študije*, 13 (2013), št. 2–3, 621–637.

²⁹ Koroški plebiscit je potekal 10. oktobra 1920, ko se je prebivalstvo južne Koroške odločilo za priključitev avstrijski državi. Janko Pleterski, O prvinah in o značaju plebiscitarne odločitve. *Koroški plebiscit: razprave in članki*, Ljubljana 1970, 215–271.

³⁰ Klemenčič, *Jurij Trunk*. *SHS*, 621–637.

³¹ *Amerikanski Slovenec*, 8. 7. 1938, 4.

ne pomeni, da si za fašizem.³² Trunk je takšen diskurz opazil na zborovanjih antifašistov in socialistov, ki so vsakogar, ki je opozarjal na nevarnosti komunizma in Sovjetske zveze, označili za fašista. Sebe je Trunk opredeljeval kot demokrata in kristjana.³³

Trunkovo stališče do fašizma je bilo nekoliko bolj zapleteno. Fašizmu je bilo posvečenih mnogo člankov v *Amerikanskem Slovencu*, za katere domnevam, da jih je pisal Trunk ali nekdo drug pod njegovim mentorstvom.³⁴ Čeprav so v *Amerikanskem Slovencu* fašizem, nacizem in komunizem šteli za seme istega zla, ki je bilo v nasprotju z demokratičnimi vrednotami ameriške družbe, so za italijanski fašizem omiljeno trdili, da gre za pojav manjšega značaja, saj naj bi italijanski fašisti dopuščali vero v boga. Komunisti v Rusiji in nacisti v Nemčiji so za razliko od fašistov brezpogojno preganjali in zatirali vernike v državi. Cerkev bi se morala v diktatorskih režimih pogajati z oblastjo za omilitev nasilja. Po mnenju katoliškega *Amerikanskega Slovence* je bila naloga Cerkve v tem, da zaščiti svoje vernike pred »totalitarnimi sistemi« vseh treh ideologij, ki so želele podrediti človeka svojim namenom. Trunk je pisal, da je Cerkev vedno učila, kako naj bi človekove pravice izhajale od boga, zato jih nobena država ne bi smela prisvajati ali odvzemati. Prav tako naj bi Cerkev v diktatorskih režimih pomagala utrjevati mir, vsaj dokler se ne najdejo druge rešitve oz. ne dozorijo boljši pogoji za spremembo politične ureditve. Cerkev ni smela zagovarjati nobenih nasilnih rešitev, zato je raje ostala tiho.³⁵ V tem primeru je Trunk zavračal obtožbe socialistov in drugih, ki so prikazovali cerkveno sodelovanje s fašizmom kot izdajo oz. kot odkrito kolaboriranje s sovražnikom Slovencev. Najbolj so Trunka kritizirali v liberalno-socialistični *Prosveti* in komunističnem *Napreju*.³⁶

Po priključitvi Avstrije je Trunk pisal, da je bil takšen razplet že dolgo pričakovan.³⁷ Zanj priključitev ni bila posebno velika tragedija, čeprav je zaradi tega njegova rodna Koroška padla pod škorenj nacizma. Za Trunka je največjo tragedijo predstavljala epizoda nesrečnega koroškega plebiscita iz leta 1920. Sicer pa je z največjo žalostjo sprejemal čedalje večjo »slovansko neslogo« po svetu.³⁸

Rešitev problema je Trunk videl v zaslombi na Rusijo. Vendar ne komunistične Rusije, ampak Rusije, ki bi bila odrešena komunizma, to je Rusija, ki bi sprejela krščanske vrednote in demokratično ureditev. Čeprav

³² *Amerikanski Slovenec*, 15. 4. 1938, 4.

³³ *Amerikanski Slovenec*, 11. 1. 1938, 2.

³⁴ *Amerikanski Slovenec*, 25. 3. 1938, 2; *Amerikanski Slovenec*, 24. 3. 1938, 4.

³⁵ *Amerikanski Slovenec*, 10. 2. 1938, 2.

³⁶ Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*, Dover 1979, 245–247.

³⁷ *Amerikanski Slovenec*, 29. 4. 1938, 4.

³⁸ *Amerikanski Slovenec*, 19. 3. 1938, 2.

je bila Rusija zmeraj pravoslavna država, je toliko bolj zanimivo spremljati pisanje katoliškega duhovnika s Koroške, kako je prisegal na idejo ruske slovanske solidarnosti in vzajemnosti. Trunk je verjel, da bi lahko samo »velika Rusija« rešila Slované pred fašizmom in nacizmom. Komunistična Rusija je zanj predstavljala veliko uganko. Poskušal jo je razumeti. Simpatiziral je z rusko slovansko dušo. Komunizem je razlagal kot »judovsko zaroto« proti Slovanom.³⁹ Zase je celo priznal, da se smatra za »antisemita«, toda ne v rasističnem, temveč verskem smislu.⁴⁰

V enem od člankov, za katerega lahko domnevamo, da ga je spisal Trunk, je pisalo: »Rusija bi morala biti skrbna mati vseh Slovanov, toda nesrečni komunizem ji je zmešal glavo in srce. Podobna je ženi materi, ki popiva v oštariji, njeni otroci pa sami doma, izpostavljeni vsem nevarnostim. Napadajo jih drugi, pa ni skrbne matere od nikjer, da bi jih branila in da bi zastavila svojo besedo za svoje otroke. Prav taka je današnja Rusija.«⁴¹

Tudi v drugem članku se ponavlja podobna misel: »Mi nismo za carje in obsojamo, kakor so vladali Rusiji. Ampak nihče pa ne more trditi, da ruski carji niso bili Slovani in da se niso za Slované potegnili. Kdo je prišel Srbom na pomoč proti Turkom? Koga se je bivša Avstrija vedno bala, kadar je imela opravka s Slovanom? Prejšnja Rusija se je vedno oglasila za Slované. Sedanje načelstvo sodobne komunistične Rusije se za slovanstvo ne briga.«⁴²

»Sredi Evrope se pripravlja sedemdeset milijonov Germanov na rop proti slovanstvu. Hitler piše v svoji knjigi 'Mein Kampf': 'Ako gledamo na pridobivanje nove zemlje, moramo misliti edino na Rusijo ...' Ali ni to jasna napoved, v Rusijo bomo šli ropat. Slovanom bomo jemali, bogato slovansko zemljo bomo razkosali, da bo imelo požrešno germanstvo kruha in prostor na svetu. Ali bo Slovan to mirno gledal? Kaj pravijo slovanski voditelji na ta program germanstva? Gospodje v Beogradu, pristni Slovani v Moskvi, če je vas še kaj, potem v Pragi in Varšavi, kaj pravite na to Hitlerjevo napoved s katero napoveduje slovanstvu boj na življenje in smrt? Slovan, ali si še živ?! Zgani se, dokler je čas!«⁴³

Tako lahko beremo, kako je katoliški *Amerikanski Slovenec* odkrito zagovarjal povezavo slovanskih držav proti germanski nevarnosti. Omenjali so tudi, da bi lahko prišlo do povezave med Angleži in Rusi, ki bi preprečili nemško prevlado v Evropi. Vendar je bila takšna rešitev leta 1938 še neizvedljiva.⁴⁴

³⁹ *Amerikanski Slovenec*, 1. 6. 1938, 4.

⁴⁰ *Amerikanski Slovenec*, 27. 1. 1938, 6.

⁴¹ *Amerikanski Slovenec*, 19. 5. 1938, 2.

⁴² *Amerikanski Slovenec*, 6. 10. 1938, 2.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ *Amerikanski Slovenec*, 19. 3. 1938, 2.

Povsem nasprotno stališče so zastopali v liberalno-socialistični *Prosveti*. Konkretnije sta to počela glavni urednik Ivan Molek⁴⁵ in njegov sourednik Anton Garden.⁴⁶ Slednji je pisal, da je vzroke za popuščanje Hitlerju treba iskati v ideologiji zahodnih držav.⁴⁷ Anglija, Francija in ZDA so bile kapitalistične države. Vladajoči krogi v teh državah se niso hoteli postaviti na stran šibkih in majhnih narodov v vzhodni Evropi, saj fašizem in nacizem nista ogrožala njihovih kolonialnih interesov po svetu. »*Vrana vrani ne izkljuje oči,*« je pisal Garden v svojih tedenskih kolumnah in poudarjal, da se Francija in Velika Britanija ne bosta nikoli zganili, dokler Hitler in Mussolini ne ogrozita njihove kolonialne posesti. Poleg tega je razlagal, da je treba fašizem razumeti kot posledico kapitalizma. V tem pogledu so bili mnenja, da fašizem opravlja nalogo žandarja v Evropi, saj brani kapitalizem, ki se je znašel v gospodarski krizi. Prav zato so bile zahodne države popustljivejše do Hitlerja in Mussolinija.⁴⁸ Glede slovanske solidarnosti, ki jo je obujal Trunk, je Molek kritično ošvrknil, da gre za »otročje bedarije«. Religija je tista, ki najbolj deli

⁴⁵ **Ivan Molek** (1882–1962) je bil časnikar in pisatelj, rojen v Metliki, leta 1900 se je preselil v ZDA in tam postal urednik nekaterih slovenskih časopisov: »Glas svobode«, »Glasnik od Gornjega jezera«, »Proletarec«, »Prosveta«. Nekaj časa je deloval v ameriškem socialističnem gibanju, vendar je leta 1936 izstopil, ker je gibanje zašlo v radikalno smer. Sebe je smatral za demokratičnega socialista. Obsojal je vse diktature in totalitarizem. Sem je štel tudi Katoliško cerkev. Zaradi spora s člani glavnega odbora SNPJ okoli podpore Sovjetski zvezi in partizanom je leta 1944 odstopil kot dolgoletni urednik *Prosvete*. Po vojni leta 1948 je ustanovil svoj »Odbor za demokratično akcijo«, ki je izdajal mesečnik »Svobodna beseda«. Pisal je tudi pesmi in objavil 20 dramskih del. Veliko je prevajal iz angleščine v slovenščino. Objavljal je tudi romane. Napisal je svojo avtobiografijo »Čez hribe in doline«, ki je zaradi smrti ni mogel dokončati, zato jo je uredila in priredila njegova soproga Mary. Po njegovi smrti je poslanstvo v razkrivanju ozadja spora z vodstvom SNPJ širila njegova žena. Glej: Andreja Božič Horvat, *Življenje in delo ameriško-slovenskega politika in urednika Ivana Molka od začetka izdajanja Prosvete leta 1916: doktorska disertacija*, Maribor 2007. 8–20, Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*, iv–xxxii.

⁴⁶ **Anton Garden** (1895–1967) se je rodil v Petrušnji vasi na Dolenjskem leta 1895. Tako kot mnogi drugi rojaki tistega časa se je leta 1913 izselil v ZDA iz ekonomskih razlogov, da bi si tam poiskal boljši zaslužek in življenje. Najprej se je preživljal z delom v tovarni, kasneje pa tudi z delom v premogovnikih Ohia in gozdarskih podjetjih Zahodne Virginije. Med letoma 1918 in 1919 je študiral na kolidžu Dubuque v Iowi, nato pa med letoma 1921 in 1923 še na kolidžu Brookwood Labor v zvezni državi New York. Že od leta 1916 je bil politično aktiven v socialistični stranki in aktiven član SNPJ. Zaradi dobre izobrazbe je služboval kot publicist in urednik. Od leta 1929 je služboval kot pomožni urednik *Prosvete*. Po letu 1944 je na čelu glavnega urednika *Prosvete* nasledil Ivana Molka. To mesto je opravljal do leta 1950. Pisal je tudi za druge ameriške liste: *Proletarec*, *Majski glas*, *Cankarjev glasnik*, *Ameriški družinski koledar*. Napisal je tudi brošuro *For a New Beginning (for Socialist)*. Umril je v Čikagu leta 1967. *Enciklopedija Slovenije*, 3. zvezek: Ce–Ed, Ljubljana 1988, 181.

⁴⁷ *Prosveta*, 1. 2. 1938, 2–3.

⁴⁸ *Prosveta*, 8. 2. 1938, 2–3.

Slovane, ne politika, je poudarjal Molek v svojih člankih. Rešitev problema je videl v izobraževanju ljudi, ki bi postali razgledani, kritični, razumni in dobro izobraženi, tako da z njimi nihče ne bi mogel manipulirati. Samo tako bi si lahko ljudje pomagali sami, ne pa čakali na druge, na Rusijo in Zahod, da jim priskočijo na pomoč.⁴⁹

Glede Avstrije so se v liberalno-socialistični *Prosveti* spraševali, zakaj zahodne države niso dovolile združitve z Nemčijo, ko je bil za to še pravi čas. Zakaj niso dovolili anšlusa takoj po 1. svetovni vojni leta 1919, ko bi se lahko učinkoviteje zaščitila demokracija v Srednji Evropi? Molek je odgovarjal, da tega pač niso dovolili zato, ker so takrat v Avstriji in Nemčiji vladali socialisti. Ko pa so leta 1938 v obeh državah vladali nacionalisti, fašisti in drugi nasprotniki demokracije, se ni nihče več obregnil ob problematiko združevanja dveh diktatur. Avstrija je torej izginila zaradi svojega odmika od demokracije. To se ni zgodilo samo po sebi, ampak zaradi politike zmagovalnih držav, ki so Avstrijo in Nemčijo pustile, da sta se gospodarsko osiromašili, kar je na oblast pripeljalo nazadnjaške sile. Tako je Molek zaključil, da sta bili za avstrijski anšlus krivi predvsem Velika Britanija in Francija.⁵⁰ Na Sovjetsko zvezo niso polagali nobenih upov. V Rusiji naj bi se preveč ukvarjali s čistkami in medsebojnimi obračunavanji, zato se na njih niso mogli resno zanesti. Tako je bila politika zahodnih držav opisana kot politika trgovanja za mir na račun šibkejših narodov. Zato naj bi se Italiji, Nemčiji in Japonski v prihodnje odstopilo še več ozemlja, da bi jih s tem pomirili in odvrnili od napadov na Zahod. Molek se je spraševal, kako dolgo bo še trajala takšna strpnost do fašizma in nacizma?⁵¹ Predlagal je mednarodne sankcije kot edino mirno obliko reševanja problemov. Amerika bi se morala bolj aktivno vključiti v reševanje evropske krize z gospodarskimi pritiski na agresivne države. Tako bi lahko sankcije streznile njihove voditelje, da sprejmejo mirne rešitve.⁵² Vendar se je takšna politika v primeru italijanskega napada na Etiopijo že izkazala za neuspešno. V *Prosveti* so imeli pripravljeno skrajno rešitev. Prepričani so bili, da agresivne države niso dovolj pripravljene na vojaški spopad z Zahodom, zato so odkrito zagovarjali tudi uporabo grožnje s silo, če mirne metode ne bi zadoščale.⁵³

V konservativni *Ameriški domovini* so krivdo za propad Avstrije pripisali Franciji. Konkretno krivce so prepoznali v francoskih socialistih, ki so bili takrat na oblasti. Prav njihova politika naj bi pripeljala Francijo v

⁴⁹ *Prosveta*, 13. 5. 1938, 2.

⁵⁰ *Prosveta*, 21. 2. 1938, 2.

⁵¹ *Prosveta*, 17. 3. 1938, 2.

⁵² *Prosveta*, 28. 9. 1938, 2.

⁵³ *Prosveta*, 4. 10. 1938, 2.

notranjepolitično krizo, ki jo je Hitler izkoristil za širitev na Avstrijo.⁵⁴ Avstrijska priključitev je po drugi strani vplivala na razpoloženje ameriških kongresnikov, ki so sprva zavračali misel o dvigu obrambnega proračuna ZDA. Ko je Hitler priključil Avstrijo, se je mnenje javnosti in kongresnikov obrnilo v prid gradnji močnejše ameriške vojske in mornarice.⁵⁵

V *Ameriški domovini* in *Amerikanskem Slovincu* so kritizirali stališča *Prosvete* o avstrijskih dogodkih. Obtoževali so jih, da točijo »krokodilje solze« za Avstrijo, da jim v resnici ni mar za državo, saj so vseskozi primerjali avstrijske oblasti s fašisti in klerikalci. Spomnili so jih, da naj bi bili za tragedijo koroških Slovencev krivi predvsem slovenski socialisti, ki so svoje delavce na Koroškem pozivali, naj glasujejo »za Republiko Avstrijo« in ne »za monarhijo Jugoslavijo«. Krivdo za priključitev Avstrije so pripisali avstrijskim socialistom, ki so vseskozi nasprotovali vladi in tako poglobljali krizo v državi, kar jo je na koncu pripeljalo v odvisnost od Nemčije.⁵⁶ *Prosveta* jim seveda ni ostala dolžna. Sprva je Molek opozoril na dvoličnost ameriških katoliških piscev, ki so po eni strani obsojali fašistično diktaturo v Italiji, po drugi strani pa podpirali intervencijo fašističnih držav proti Španiji. Nato je opozoril tudi na to, kako znajo katoliški časopisi prikazati fašistične zločine kot »obrambne ukrepe«, vso krivdo za izzivanje nasilja pa pripisovati socialistom in komunistom. Za katoliške časopise je veljala vsaka diktatura, ki ni napadala katoliške vere in Cerkve, za dobro diktaturo. Podobno so gledali na demokracijo. Dobra je samo tista vlada, ki podpira stališča in ideje Katoliške cerkve.⁵⁷ Molek je Trunku očital, da klerikalci ne spoštujejo niti demokracije, če ne spoštujejo volje ljudstva. Bil je odločno proti vsaki diktaturi. Zato so socialisti zagovarjali demokracijo, ker so verjeli v princip svobodne izbire.⁵⁸ Glede vprašanja koroškega plebiscita je Molek priznal, da so se leta 1920 delavci na Koroškem odločili za Republiko Avstrijo, ki je bila takrat socialna in demokratična država. Najslabše pa se mu je zdelo, da so katoliški duhovniki na Koroškem v času avstrijskega plebiscita aprila 1938 pozivali svoje farane, naj glasujejo za Nemčijo, da ne bi postali žrtve še hujšega preganjanja. Tako naj bi svojo politiko koroški duhovniki uskladili s politiko dunajskega nadškofa, ki je Hitlerja in nemško okupacijo pozdravil z zvonjenjem vseh cerkvenih zvonov na Dunaju.⁵⁹

Komunistični *Naprej* je v tem času poskušal igrati povezovalno vlogo. Pozival je vse slovanske organizacije v ZDA in Jugoslaviji, naj stopijo skupaj, da

⁵⁴ *Ameriška domovina*, 15. 3. 1938, 2.

⁵⁵ *Ameriška domovina*, 19. 3. 1938, 1.

⁵⁶ *Ameriška domovina*, 16. 4. 1938, 2; *Amerikanski Slovenec*, 21. 4. 1938, 2.

⁵⁷ Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*, Dover 1979, 245–247.

⁵⁸ *Prosveta*, 22. 4. 1938, 2.

⁵⁹ *Prosveta*, 25. 4. 1938, 2.

bi se lahko učinkoviteje postavili po robu Hitlerjevim grožnjam in zahtevam. Za ameriške Slovence je komunistični *Naprej* predlagal skupno organizacijo, ki bi v primeru vojne pomagala svojim rojakom zbirati pomoč od ameriškega ljudstva, kot so to počeli v primeru Španije. Na njihov poziv se ni nihče odzval. Bilo je še prehitro.⁶⁰

STALIŠČA SLOVENSКИH AMERIŠKIH ČASNIKOV DO SUDETSKE KRIZE LETA 1938

Češkoslovaška republika (ČSR) je imela leta 1938 okoli 14 milijonov prebivalcev, od tega jih je 3,2 milijona pripadalo nemški manjšini – imenovali so se »sudetski Nemci«. Sledili so še Slovaki, ki jih je bilo okoli 2,5 milijona, madžarska in rusinska manjšina je štela vsaka okoli pol milijona, Poljakov pa je bilo približno 80 tisoč.⁶¹ Večina sudetskih Nemcev je živela vzdolž nemške meje, ki se je v času anšlusa raztegnila tudi na tista bolj ranljiva področja na jugu države, kjer ni bilo vojaških utrd. Zato se je opogumljena »Sudetska nemška partija«, ki jo je vodil Konrad Henlein, v sodelovanju z Berlinom poleti 1938 spustila v boj za priznanje avtonomije sudetskih Nemcev.⁶² Po pisanju liberalno-socialistične *Prosvete* lahko ugotovimo, da niso bili vsi sudetski Nemci tako navdušeni nad Hitlerjevo Nemčijo. Vsaj tretjina sudetskih Nemcev naj bi bila lojalna do Češkoslovaške.⁶³ V večini so bili sudetski Nemci zadovoljni z življenjskim standardom, ki ga je nudila češka demokracija. Na Češkem so bile trgovine bogatejše s ponudbo živil, ki jih v Nemčiji niso imeli. Za nered, ki so izbruhnili med sudetsko krizo poleti leta 1938, so okrivili Hitlerjeve privrženice iz Nemčije. Tovrstna politika netenja nemirov je imela dvojni namen: (1) prikazati je želela Nemce kot »žrtve češkoslovaške nacionalistične politike«; (2) poskušala je vplivati na svetovno javno mnenje.⁶⁴

Poleg nemške manjšine sta v ČSR obstajali tudi poljska in madžarska manjšina. Če bi Češkoslovaška popustila nemškim zahtevam, bi to pomenilo razpad države, saj bi svoje pravice zahtevali tudi drugi narodi v državi, zlasti Slovaki, ki so bili druga najštevilčnejša narodna skupina v državi, zato se oblasti v Pragi niso želele sporazumeti s Henleinom in sudetskimi Nemci.

⁶⁰ *Naprej*, 11. 5. 1938, 2.

⁶¹ David Faber, *Munich 1938*, 152–162.

⁶² Paul Schmid, *Statist na diplomatskem odru*. Ljubljana 1971, 112–143; Kershaw, *Hitler*, 401–427.

⁶³ *Prosveta*, 4. 1. 1938, 3; *Prosveta*, 23. 8. 1938, 4.

⁶⁴ *Amerikanski Slovenec*, 29. 9. 1938, 2; *Ameriška domovina*, 26. 9. 1938, 2; Kershaw, *Hitler*, 401–427; Taylor, *Uzroci drugig svjetskog rata*, 185–224.

Prvič je sudetsko vprašanje zdramilo svetovno javnost maja leta 1938, ko so pred lokalnimi volitvami izbruhnili neredi, ki so jih sudetski Nemci izkoristili za pritisk na vlado v Pragi. Ob meji sta bila ubita dva Nemca, ki sta želela nezakonito prečkati mejo. Odziv ČSR je bil odločen. V strahu, da ne bi doživeli enake usode kot Avstrija, so izvedli delno mobilizacijo svoje vojske in jo poslali na mejo z Nemčijo, ker naj bi se po trditvah »čeških vojaških virov« na drugi strani zbirale močne nemške sile, ki se pripravljajo za napad na ČSR.⁶⁵ Danes vemo, da so bile takšne trditve neresnične. Nemška vojska se ni zbirala ob meji in ni pripravljala napada na ČSR.⁶⁶ Hitler je govoril resnico, ko je maja 1938 prepričeval zahodne diplomate ter svetovno javnost, da se njihova vojska ne pripravlja na vojaško operacijo proti Češkoslovaški. Kljub temu je majska kriza skoraj povzročila vojno, saj bi v primeru izbruha nasilja Francija izpolnila svoje obveznosti in napovedala vojno Nemčiji. Sledile bi še Velika Britanija, Sovjetska zveza in druge članice »male antante«.⁶⁷ Omenjena kriza je postala znana kot »kriza vikenda« oz. »majska kriza«, ki je izbruhnila med 20. in 21. majem in je predstavljala uvod v najtežjo evropsko krizo po prvi svetovni vojni. Svetovni tisk je takrat odločno stopil na stran Čehov. Hitler se je bil zato prisiljen umakniti, saj ni bil pripravljen na vojaški obračun. Zato je maja tega leta ukazal svojim generalom, naj pripravijo načrte za vojaško uničenje ČSR.⁶⁸

Po pisanju liberalno-socialistične *Prosvete* je ČSR predstavljala »vrt Evrope«, saj je bila za razliko od sosed bolj demokratična ter gospodarsko in kulturno urejena država. ČSR je v tridesetih letih beležila velik trgovinski izvoz. Glavne panoge njenega gospodarstva so predstavljali: čevljarstvo, gumarstvo, lesarstvo, železarstvo, sladkor, svilarstvo in steklarstvo. ČSR je bila v tem delu Evrope vodilna država pri izdelovanju končnih industrijskih izdelkov. V tovarnah Škode so na primer izdelovali orožje za Sovjetsko zvezo in druge države. Strokovna izobrazba delavcev in njihove izkušnje so bile na visokem nivoju, njihovi izdelki so bili konkurenčni na svetovnem tržišču.⁶⁹ Zato je ČSR uspela skleniti ugodno trgovinsko pogodbo z ZDA. Odpravili so nekatere carinske omejitve in povečali izvoz čevljev. Trgovinska izmenjava med ZDA in ČSR je leta 1937 znašala 75 milijonov dolarjev. O tem so pisali v *Ameriški*

⁶⁵ *Prosveta*, 4. 1. 1938, 3, Faber, *Munich 1938*, 178–184.

⁶⁶ Kershaw, *Hitler*, 401–427, Faber, *Munich 1938*, 178–184.

⁶⁷ Mala antanta je bilo zavezništvo med Češkoslovaško, Romunijo in Jugoslavijo, ki jo je podpirala Francija. Zavezništvo je nastalo leta 1920 in se je redno sestajalo na posvetih zunanjih ministrov držav. Uperjeno je bilo proti poskusom revizije meja na Balkanu in v JV Evropi. Razpadlo je s podpisom münchenskega sporazuma. Mark Mazower, *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana 2002, 74.

⁶⁸ Kershaw, *Hitler*, 401–427.

⁶⁹ *Prosveta*, 24. 5. 1938, 4.

domovini.⁷⁰ ČSR je bila urejena tudi na socialnem področju. Dela je bilo dovolj za vse izobražene kadre. V državi so beležili visoko stopnjo bralne kulture, izdajali so veliko število časopisov in mnoga literarna dela, ki so jih stalno prevajali. Aktivna so bila tudi kulturna društva. Liberalno socialistična *Prosveta* je ČSR opisala kot deželo, ki bi lahko bila zgled ostalim »slovanskim državam« v soseščini.⁷¹

Henlein in njegovi pristaši so trdili, da naj bi zaradi svetovne gospodarske krize v ČSR najbolj trpeli prav sudetski Nemci. Pri zaposlovanju naj bi imeli prednost samo pripadniki češke narodnosti, ker so bili izobraženi in jih ni oviral jezik. Zapostavljeni nemški delavci naj bi bili za delo bolj kvalificirani od Čehov. Zato si je »Sudetska nemška partija« prizadevala ustvariti takšno obliko avtonomije sudetskih pokrajin, ki bi poleg kulturne samostojnosti imela tudi pravico navezovati stike s sosednjo Nemčijo. Henlein je zahteval, da se Češkoslovaška podredi ciljem in interesom nemške države. To je hkrati pomenilo, da bi se morala ČSR odpovedati zavezništvu s Francijo in Sovjetsko zvezo. Henlein je zahteval uvedbo cenzure tiska za določene časopise, ki so bili kritični do Nemčije in nacionalsocializma. V *Prosveti* so januarja 1938 v enem od člankov pisali, da bodo v Evropi zaradi tega nastali pogoji za začetek nove svetovne vojne, za katero bodo odgovorne oblasti v Berlinu.⁷²

Posebno pozornost so v liberalno-socialistični *Prosveti* januarja 1938 posvetili srečanju Hitlerja in lorda Halifaxa, ki je potekalo novembra 1937. Takrat naj bi se Angleži in Nemci tajno pogodili glede okupacije Avstrije in delitve Češkoslovaške. Uradno je pogovor potekal o splošnih zunanjepolitičnih temah, ki so se nanašale na Avstrijo, Češkoslovaško, status svobodnega mesta Gdansk in kolonialna vprašanja.⁷³ Vendar na sestanku niso sklenili nobenega tajnega sporazuma, kot so to namigovali v *Prosveti*. Halifax je naredil na Hitlerja dober vtis. Ko je februarja 1938 postal zunanji minister Velike Britanije, je Hitler njegovo imenovanje razumel kot znak iz Londona, da se je pripravljen pogoditi z Nemčijo.⁷⁴ Zato je sklenil, da je treba izkoristiti nove razmere za uresničevanje nemške osvajalske politike. Nasploh je imel Hitler dober čut za zunanjepolitične odločitve. Leta 1938 je pravilno ocenil, da se zahodne države ne bodo vmešavale v njegove posege, če bo ukrepal dovolj hitro in ohranjal svojo iniciativo. Vendar ga je majska kriza presenetila, zato se je odločil pospešiti svoje delo. Pri vojaških akcijah ga je ovirala samo njegova

⁷⁰ *Ameriška domovina*, 9. 3. 1938, 1.

⁷¹ *Prosveta*, 24. 5. 1938, 4.

⁷² *Prosveta*, 4. 1. 1938, 3; *Ameriška domovina*, 1. 4. 1938, 1; Kershaw, *Hitler*, 401–427, Faber, München 1938, 152–157.

⁷³ *Dokumenti i materialni uoči drugog svjetskog rata, Tom 1, novembar 1937–1938*, Zagreb 1949, 13–43.

⁷⁴ *Prosveta*, 11. 1. 1938, 3.

lastna vojska oz. generaliteta. Zato se je sprva omejeval samo na politične akcije. Tukaj so mu koristile predvsem notranje razmere v ČSR, kot je na primer zahteva Slovakov po večji avtonomiji.⁷⁵ Hitlerju kljub temu ni uspelo razbiti enotnosti ČSR. V krizo je poskušal vplesti tudi sosednje države, za katere je vedel, da imajo svoje apetite po češkoslovaškem ozemlju. Madžarska in Poljska sta kljub temu raje počakali, dokler Nemčija ni storila prvega koraka. Hitlerja je leta 1938 pred vojno rešila odločitev britanskega premierja Chamberlaina, da ga obišče v upanju, da bo rešil mir. Chamberlain se je septembra 1938 odpravil v Nemčijo kar trikrat, saj je bil naivno prepričan, da lahko s pogajanjem z diktatorjem reši svet pred novo svetovno vojno. Razpad Čehoslovaške države se je zgodil šele po podpisu Münchenskega sporazuma, ki so ga s Hitlerjem sklenile zahodne države 30. septembra 1938. Takrat sta svoj delež ozemlja razpadajoče češke države dobili tudi Poljska in Madžarska. Sovjetska zveza se je zaradi mednarodne izolacije umaknila, da ne bi tvegala vojne z Nemčijo. Nasploh so ČSR na cedilu pustile zahodne države.⁷⁶

Jurij Trunk se je v času sudetske krize osredotočal na kritiko komunizma, Sovjetske zveze in Poljske. V svojih kolumnah je pisal, da se sudetska kriza ne bi nikoli pojavila, če bi v Rusiji vladali »pravi Slovani« in ne »židovski komunisti«, ki naj bi jim bilo vseeno za Slovane, v tem primeru za Čehoslovake. Tako naj bi komunisti samo čakali na vojno, ki bi omogočila širjenje »komunističnega evangelija« v Srednjo Evropo, kot se je to zgodilo v primeru španske državljanske vojne.⁷⁷ Seveda obstajajo nasprotni dokazi, ki pravijo, da je imela Sovjetska zveza že leta 1938, takoj po okupaciji Avstrije, resne namene, da se v primeru vojne zoper ČSR priključi zahodnim državam v boju proti nacistični Nemčiji. O tem pričajo številni dokumenti iz arhivov ruskega zunanjega ministrstva in dostopni tiskani viri uradnih ruskih diplomatskih krogov.⁷⁸ Dostopni so tudi dnevniki sovjetskega veleposlanika Majskega v Londonu, ki je bil poleg Litvinova glavni arhitekt prozahodne

⁷⁵ *Ameriška domovina*, 26. 3. 1938, 1.

⁷⁶ Kershaw, *Hitler*, 401–427; Schmid, *Statist na diplomatskem odru*, 112–143; A. V. Šubin, *Na poti k paktu iz leta 1939. Partitura druge svetovne vojne*, 167–168.

⁷⁷ *Amerikanski Slovenec*, 18. 6. 1938, 2; *Amerikanski Slovenec*, 3. 6. 1938, 4; *Amerikanski Slovenec*, 1. 6. 1938, 4.

⁷⁸ Заявление народного комиссара иностранных дел СССР М. М. Литвинова представителям печати, 17 марта 1938. *Документы по истории мюнхенского сговора 1937–1939*, Москва 1979, 59–63; Запись беседы Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР с Посланником Чехословакии в СССР Фирлингером, 15 марта 1938. *Документы внешней политики СССР*, Москва 1977, Том двадцать первый, января – 31 декабря 1938, 125–126.

politike Sovjetske zveze.⁷⁹ Seveda imajo takšne teze tudi svoje nasprotnike, ki poskušajo pokazati, da naj bi Rusija samo zlorabljala krizo za širjenje svojega vpliva v Srednji Evropi.⁸⁰ Eden takšnih nasprotnikov je češki zgodovinar Igor Lukes, ki je v Prispievkih za novejšo zgodovino leta 2010 objavil članek, kjer prikazuje Rusijo kot najbolj odgovorno državo za razpad ČSR in začetek druge svetovne vojne. Vendar se z njegovimi zaključki ne morem strinjati.⁸¹

V katoliškem *Amerikanskem Slovencu* so kritizirali češke oblasti, ker niso sprejele prvotne zahteve sudetskih Nemcev, ko naj bi bili pogoji še sprejemljivejši. Trunk je menil, da bi bila avtonomija sudetskih Nemcev najboljša rešitev. Vendar se takrat ni zavedal, da so sudetski Nemci po ukazih iz Berlina namerno postavljali nesprejemljive pogoje, da bi bila kriza še večja. V resnici so imele vse vzvode za rešitev krize zahodne sile, ki bi morale takrat samo vojaško zagroziti Hitlerju, da bi se ta umaknil.⁸²

Trunka je kot zavednega panslavista in katoliškega duhovnika v času sudetske krize najbolj prizadelo obnašanje Poljske. Namesto podpore »slovanskim bratom« je Poljska raje simpatizirala s Hitlerjem in čakala na svojo priložnost, da zavzame tešinsko pokrajino, kjer je prebivala poljska manjšina. Tešin so Čehi zavzeli na pobudo Francozov januarja 1919, v času, ko meje še niso bile jasno določene. V Tešinu so se nahajali izjemno bogati rudniki premoga in tovarne jekla, ki bi lahko povečale gospodarski in vojaški potencial Poljske.⁸³ Ko so Poljaki zasedli Tešin, se je Trunk v svoji kolumni spraševal, če »Poljak v sebi ne prepozna Slovana?«⁸⁴ Avgusta 1938 je v svojem članku »Bodočnost-slovanska« opozarjal, da je Češkoslovaška ključ za poljsko neodvisnost. Če bo Hitlerjev napad združil Slovane, bi to lahko privedlo do hitre zmage nad Nemci. Če pa se bo zgodilo obratno in bo Češkoslovaška padla ob pomoči Poljske, bi to pomenilo konec neodvisnosti za celotno Evropo.⁸⁵ Ker je Poljska na koncu res zavzela Tešin in tako Čehoslovakom »zarinila nož v

⁷⁹ Michael Jabara Carley, 1939: *The Alliance That Never Was and the Coming of World War II*. Chicago 1999, 35–81; Ivan Maisky, *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943*. Cornwall 2015, 98–154.

⁸⁰ Teddy J. Uldricks, Soviet Security Policy in the 1930s. *Soviet Foreign Policy, 1917–1991: A Retrospective*. London 1994, 65–74.

⁸¹ Lukes, Igor, Stalinova politika do Čehoslovaške v letih 1938–1939. *Prispievki za novejšo zgodovino*, 2010, št. 2, 127–137.

⁸² *Amerikanski Slovenec*, 18. 6. 1938, 2; *Amerikanski Slovenec*, 3. 6. 1938, 4; Kershaw, Hitler, 401–427.

⁸³ *Amerikanski Slovenec*, 20. 10. 1938, 3; *Prosveta*, 4. 11. 1938, 4; Natalija Naročnicka, *Velike vojne 20. stoletja*. Ljubljana 2009, 176–177. Telford Taylor, *Munich the Price of Peace*. New York 1979, 184.

⁸⁴ *Amerikanski Slovenec*, 13. 10. 1938, 4.

⁸⁵ *Amerikanski Slovenec*, 3. 8. 1938, 2.

hrbet«,⁸⁶ kot so zapisali v konservativni *Ameriški domovini*, je Trunk samo še pristavil, da si »tega madeža Poljaki ne bodo mogli nikoli izbrisati, saj bodo tudi sami izbrisani, ker so pomagali izbrisati Čehe ...«. Na koncu je še dodal, da razume »rusko izdajo«, saj so Rusijo vodili »judovski komunisti«. Nikakor pa Trunk ni razumel poljske izdaje, saj so jo vodili »pravoverni Poljaki«, ki so šli »Hitlerju škornje lizat«.⁸⁷

Trunk je proti koncu leta 1938 označil Francijo kot največjo izdajalko Češkoslovaške. Kljub temu je še vedno trdil, da je v moralnem smislu najhujša izdajalka Poljska, ki je zaradi tega postala »največji podlež« med evropskimi Slovani takoj za Bolgari. S tem je verjetno mislil na bolgarsko vlogo v času 1. svetovne vojne, ko so Bolgari leta 1915 skupaj s centralnimi silami napadli Srbijo in jo prisilili, da se je umaknila na jug proti Solunu in na otok Krf. Namesto da bi se Slovani nekaj naučili iz svoje preteklosti, v kateri so preživeli številne bridke izkušnje, so začeli ponavljati iste napake, ki so jih že tolikokrat pahnile v nacionalne tragedije. Kot je potožil Trunk, pa so raje nastopali »drug zoper drugega, namesto drug za drugega«.⁸⁸ Začelo ga je tudi skrbeti, kako se bodo dogodki odvijali naprej. Spraševal se je, če se ne bodo tudi v Jugoslaviji med seboj spopadli »slovanski Hrvati in Srbi, ki govorijo skupni jezik«, namesto da bi se povezali proti hujši nevarnosti, ki sta jo predstavljala Mussolini in Hitler.⁸⁹ Glede Rusije je Trunk do konca leta 1938 ohranjal prepričanje, da je zaradi komunizma Sovjetska zveza »enako nevarna kot fašizem«, je pa še vedno upal, da se bodo kmalu zgodile spremembe, ki bodo Rusijo spreobrnilo v veliko zaščitnico majhnih slovanskih narodov v okupirani Evropi.⁹⁰ Podobnega mnenja so bili v konservativni *Ameriški domovini*, kjer so zapisali, da zaradi ruske izdaje »boljševikom ni za zaupati«. Češkoslovaško so pustile na cedilu predvsem demokratične države, ki so podlegle Hitlerjevemu slepilu, da je vojaško močnejši od zahodnih držav.⁹¹

Anton Garden je v luči sudetske krize pisal, da je za nastalo situacijo soodgovorna tudi Rusija. Njegovo stališče je v celoti slonelo na prepričanju, da fašizma in nacizma nikoli ne bi bilo, če komunisti po svetu ne bi spodkopavali demokratičnih držav. Vendar je Garden prizanesljivo dodal, da se je Rusija svoje napake zavedala, zato je tudi Kominterneta od leta 1935 nalagala komunističnim partijam po svetu, naj začnejo spreminjati svojo taktiko in se začnejo od revolucije preusmerjati v iskanje zaveznikov znotraj demokratičnih družb in proti fašizmu, kar so imenovali politika ljudske fronte. Na državni ravni

⁸⁶ *Ameriška domovina*, 4. 10. 1938, 2.

⁸⁷ *Amerikanski Slovenec*, 21. 10. 1938, 2.

⁸⁸ *Amerikanski Slovenec*, 25. 10. 1938, 4.

⁸⁹ *Amerikanski Slovenec*, 22. 10. 1938, 4.

⁹⁰ *Amerikanski Slovenec*, 14. 12. 1938, 2.

⁹¹ *Ameriška domovina*, 7. 10. 1938, 2; *Ameriška domovina*, 8. 10. 1938, 2.

je Rusija zagovarjala politiko »kolektivne varnosti« znotraj okvirov Društva narodov. Vendar je po mnenju Gardena Rusija zamudila svojo priložnost, da bi se izkazala. Stalin naj bi se že nekaj časa odmikal od komunistične ideologije. To naj bi pokazal s partijskimi čistkami, ki so jih uprizorili v Moskvi proti nekdanjim vodilnim komunistom v letih 1936–1938. Prav vojska naj bi nasprotovala preusmeritvi Rusije na Zahod. Zato naj bi Stalin junija 1938 počistil tudi vojaške vrste, da bi pripravil državo na nove razmere.⁹² Podobnega mnenja je bil Jurij Trunk. Oba (Trunk in Garden) sta špekulirala, da naj bi Stalin z novo politiko iskal ravnotežje v Evropi. Poskušal naj bi vzpostaviti stik z zahodnimi silami, na katere je računal v primeru vojne z Nemčijo. Vendar se je Trunk bal, da bi namesto komunizma v Rusiji kmalu zavladal ruski nacionalizem, ki bi lahko bil še hujši od nemškega nacionalizma.⁹³ V katoliškem *Amerikanskem Slovencu* in konservativni *Ameriški domovini* so celo namigovali, da bi se utegnila Rusija povezati z Nemčijo, če bi jo zahodne sile še naprej potiskale v izolacijo. Tako bi se lahko Rusija z Nemčijo pogodila o delitvi Poljske, ki se je zaradi svoje politike do ČSR izkazala za nevredno s strani zahodnih držav. Večje težave naj bi v odnosih med Nemčijo in Rusijo predstavljala samo še Romunija, ki je imela bogata naftna nahajališča.⁹⁴

Samo komunistični *Naprej* je v tem času zagovarjal odkrita prorуска stališča. Edino oni so v člankih, ki so izhajali od začetka maja 1938, opozarjali na nujnost povezovanja s Sovjetsko zvezo, saj naj bi takšna naveza odvrčala agresivne države od njihovih napadalnih namenov.⁹⁵ Drugi slovenski časniki, zlasti socialistična *Prosveta* in katoliški *Amerikanski Slovenec*, so jim očitali naivnost in komunistično propagando.⁹⁶ Vendar so tudi v komunističnem *Napreju* zagovarjali panslavistične poglede: »Zdrav razum in čut samoohranitve veleva, da je zadnji čas za Slované, da se sporazumejo za složno vse-slovansko fronto, za skupno obrambo svobode, demokracije in človečanstva.« Novo slovansko vzajemnost so predstavljali kot gibanje, ki naj bi branilo demokratične interese vseh narodov, ne samo Slovanov. Vseslovansko gibanje ne bi smelo postati druga oblika šovinizma ali rasizma, kot se je to zgodilo z germanskim gibanjem pod Hitlerjem. Slovanov ne bi smela združevati ideologija »zemlje in krvi«, temveč ideja demokracije, svobode in napredka, kar je skupno vsem narodom po svetu. Slovani nočejo biti »niti sluge drugim narodom, niti gospodarji nad drugimi. Temveč bratje med drugače govorečimi brati.« Ker je Hitler ogrožal tudi druge narode v Evropi, so v komunističnem

⁹² *Prosveta*, 19. 7. 1938, 2–3.

⁹³ *Amerikanski Slovenec*, 22. 9. 1938, 2.

⁹⁴ *Amerikanski Slovenec*, 27. 10. 1938, 1; *Ameriška domovina*, 12. 9. 1938, 2.

⁹⁵ *Naprej*, 25. 5. 1938, 1.

⁹⁶ *Prosveta*, 12. 9. 1938, 1.

Napreju menili, da bi morala postati slovanska vzajemnost zgled demokratičnim narodom po svetu.⁹⁷

V katoliškem *Amerikanskem Slovcu* so bili podobnega mnenja: »Voditelji vseh slovanskih vejic bi morali organizirati panslovansko zvezo in potem delovati (sic), da pride med vsemi Slovani do neke skupne čvrste vseslovanske linije ... Ta zveza bi morala delovati, da bi prihajali slovansko vzgojeni voditelji na krmila, iz teh krmil bi vodila pot v slovansko skupnost. Seveda tako delo zahteva žrtev in mnogo dela, neizvedljivo pa ni. Dokler ne bomo imeli Slovani zastavljenega jasno živega programa za slovanstvo, toliko časa bomo tavalili vsak zase, vsak na svojem stranskem potu, pogubnem za nas vse. 250 milijonov Slovanov je ogromna moč, ali se je Slovani zavedamo in ali se je bomo Slovani sploh kdaj zavedali? Na to vprašanje moramo Slovani sami odgovoriti. Na nas samih je. Slovanski voditelji kvišku glave, začnite mislit predno bo prepozno.«⁹⁸

ODZIV SLOVENSКИH AMERIŠKIH ČASNIKOV NA MÜNCHENSKI SPORAZUM

Ko je sudetska kriza septembra leta 1938 doživela svoj vrhunec, so se Čehi po ognjevitem Hitlerjevem govoru 12. septembra v Nürnbergu že pripravljali na vojno. Naslednji dan so v obmejnih pokrajinah razglasili vojno stanje. Takrat je Chamberlain dokončno spoznal, da je bilo njegovo posredovanje, ki ga je meseca avgusta izvajal preko lorda Runcimana, neuspešno, zato je na lastno pobudo sporočil Hitlerju, da se želi z njim sestati, da bi osebno zgladila težave. Novica, da bo Chamberlain obiskal Hitlerja, je v svetovni javnosti odjeknila kot strela z jasnega.⁹⁹

V katoliškem *Amerikanskem Slovcu* so odkrito špekulirali, da sta na prvem sestanku Hitler in Chamberlain že sprejela nekakšen »tajni sporazum«, ki naj bi prodal Čeha in njihovo neodvisnost. Povzeli so tudi poročanje drugih časnikov in ruskih časopisov, ki so bili od vseh še najbolj kritični do omenjenega sestanka.¹⁰⁰ Tudi v liberalno-socialistični *Prosveti* in konservativni *Ameriški domovini* so bili podobnega mnenja. Vsi so pisali, da se pripravljala nekakšna »zarota proti demokraciji«. Pomen sestanka med Hitlerjem in Chamberlainom so razumeli kot kapitulacijo demokracije pred zahtevami nemškega fašizma. Hkrati pa so ugibali, kako se bo na dogodke odzvala Rusija.¹⁰¹

⁹⁷ Naprej, 12. 10. 1938, 2.

⁹⁸ *Amerikanski Slovenec*, 6. 10. 1938, 2.

⁹⁹ Kershaw, *Hitler*, 401–427.

¹⁰⁰ *Amerikanski Slovenec*, 17. 9. 1938, 1.

¹⁰¹ *Prosveta*, 20. 9. 1938, 1; *Ameriška domovina*, 19. 9. 1938, 1.

Chamberlain je ob prvem srečanju s Hitlerjem 15. septembra v Berchtesgadnu dobil zagotovilo, da se bo mir ohranil, vse dokler se angleška vlada ne posvetuje s svojimi zaveznicami, kako naj ustrezajo sudetskim Nemcem s pravico do samoodločbe. To je dejansko pomenilo, da bi se morale sudetske pokrajine priključiti Nemčiji. Nemška propaganda je uspela prepričati zahodne diplomate, da je prav češka politika kriva za nastale razmere, ki se drugače kot s priključitvijo Sudetov Nemčiji ne morejo razrešiti. Ko se je Chamberlain 22. septembra vrnil v Nemčijo, tokrat v Bad Godesberg, in Hitlerju sporočil, da so zahodne vlade sprejele nemške predloge, ga je Hitler presenetil, ko je zavrnil svoje lastne predloge, ki so jih morali Čehi sprejeti pod hudim pritiskom Angležev in Francozov. Hitler je tokrat povečal svoje zahteve in naložil Chamberlainu, da morajo soglašati tudi z ozemeljskimi zahtevami, ki jih do ČSR terjata Poljska in Madžarska. Sprva je kazalo, da so pogajanja propadla, saj se je Chamberlain uprl takšnim zahtevam. Vendar se je kasneje ob novici, da so se Čehi že mobilizirali in pripravili na vojno, hitro pomiril. Sestavili so nov predlog, ki ga tokrat Čehom niso vsiljevali. Čehi so ga seveda takoj zavrnil. Na drugi strani so imeli podporo Rusije.¹⁰² Tako je spet kazalo, da bo izbruhnila vojna, saj je nameraval Hitler uresničiti svoje grožnje in enostransko posredovati z vojsko. Tuji diplomati so ga skušali prepričati, naj vendarle popusti in sprejme mirno rešitev problema. Celo njegov zaveznik Mussolini mu je sporočil, da se Italija v vojno ne bo vpletala, torej bi Nemčija ostala osamljena. Angleški veleposlanik ga je prav tako opozoril, da bo v primeru vojne Anglija izpolnila svoje obveznosti in stopila na stran Francije. V Hitlerjevem ožjem krogu so bili vsi razen Ribbentropa odločno proti vojni. Ko je Hitler v svojem zadnjem govoru pred Münchensko konferenco 26. septembra izjavil, da ga »ne zanimajo Čehi« in da so Sudeti njegova »zadnja teritorialna zahteva v Evropi«, so Angleži ponovno poskusili preko Mussolinija prepričati Hitlerja, naj se vendarle pogodijo brez vojne. Hitler je v zadnjem trenutku sprejel Mussolinijevo posredovanje. Čeprav je sprva kazalo, da hiti v vojno, si je na koncu očitno premislil. Tako se je 29. septembra sestala četverica velikih sil – Francija, Velika Britanija, Nemčija in Italija, in sprejela diplomatsko rešitev sudetske krize, ki je postala znana kot Münchenski sporazum. Na omenjenem sestanku ni bilo uradnih predstavnikov Češkoslovaške in Rusije, čeprav je slednja med krizo večkrat pošiljala spodbudne signale, da so pripravljeni pomagati Češkoslovaški, če bi do vojne zares prišlo.¹⁰³ Čehov

¹⁰² Телеграмма Заместителя Народного Комиссара Иностранных Дел СССР Полномочному Представителю СССР в Чехословакии С. С. Александровскому, 20 сентября 1938. *Документы внешней политики СССР*, 500.

¹⁰³ Из речи председателя советской делегации М. М. Литвинова на пленарном заседании Ассамблеи Лиги наций, 21 сентября 1938. *Документы по истории мюнхенского сговора 1937–1939*, 256–262.

in Rusov ni nihče povabil. Münchenski sporazum je bil sprejet v zgodnjih jutranjih urah 30. septembra 1938, torej tik pred iztekom Hitlerjevega roka za napad, to je pred 1. oktobrom, ko je Hitler nameraval ukrepati enostransko. Čehom so formalno sporočili, da je zadeva dokončna, in jim predlagali, naj sprejmejo ponujeno rešitev, sicer se bodo sami soočili s posledicami. Zahodne države so Češkoslovaški dejansko postavile ultimatum, naj kapitulira pred Hitlerjem. V zameno so jim ponudili garancijo novih okrnjenih meja. Sprva so v Pragi oklevali in upali na pomoč Rusije, vendar so na koncu tudi oni spoznali, da je vse zaman, zato so sprejeli »münchenski diktat«. ¹⁰⁴

Takoj po podpisu münchenskega sporazuma je Chamberlain ponudil Hitlerju nekakšno formalno pogodbo, da se Nemčija in Velika Britanija ne bosta napadali. Pogodba je Hitlerja zavezovala, da bo v prihodnje iskal mirne rešitve problemov in da se Velika Britanija in Nemčija ne bosta nikoli več vojaško spopadli. S tem dokumentom se je Chamberlain vrnil v London, kjer je svetovno javnost obvestil, da je dosegel »časten mir za naše čase«. Kasneje naj bi Chamberlain trdil, da je pogodbo o nenapadanju ponudil zato, da bi v primeru, če bi jo Hitler prelomil, lažje dokazal domači in svetovni javnosti, da je Nemčija agresivna država, ki ne spoštuje nobenih dogovorov. Drugi viri nas prepričujejo, da je Chamberlain samo poskušal Hitlerja prisiliti v spoštovanje mednarodnih dogovorov, ki bi začasno ohranili mir v Evropi, da bi se lahko Velika Britanija bolje pripravila na vojno. Vendar teh namer ni videti iz uradnih Chamberlainovih zapiskov, zato lahko zgodovinarji o tem le ugibamo. ¹⁰⁵

Eden najbolj zloglasnih ameriških izolacionistov, republikanski senator William E. Borah, ¹⁰⁶ je odločno obsodil münchenski sporazum in ga označil kot veliko sramoto, ki jo bodo morali Francozi in Angleži plačati sami. ¹⁰⁷ Prav tako je obsojal celotno angleško zunanjo politiko, ki je popuščala Hitlerjevim zahtevam. V svojih stališčih ni kazal niti najmanjšega usmiljenja do interesov Velike Britanije tudi po tem, ko se je Evropa leta 1939 znašla v vojni. V svojih javnih nastopih je poudarjal, da je bila za izbruh vojne kriva angleška zunanja politika, ki je poskušala z žrtvovanjem Češkoslovaške Hitlerja preusmeriti na

¹⁰⁴ Kershaw, *Hitler*, 401–427; Schmidt, *Statist na diplomatskem odru*, 112–143.

¹⁰⁵ Richard Overly, *Germany and the Munich crisis: A mutilated victory? Diplomacy & Statecraft*, 1999, št. 2–3, 191–215; Alec Douglas-Home, *The Way the Wind Blows: An Autobiography*, New York 1976, 66.

¹⁰⁶ William Edgar Borah (1865–1940) je bil republikanski senator iz zvezne države Idaho med letoma 1907 in 1940 in predsednik senatne komisije za zunanje odnose od 1924 do 1933. Obenem je bil najvidnejši zagovornik izolacionizma v ZDA. Wapshott, *The Sphinx*, 357.

¹⁰⁷ Nicholas J. Cull, *The Munich Crisis and British Propaganda Policy in the United States. Diplomacy & Statecraft*, 1999, št. 2–3, 216–235.

Rusijo. Zato se ZDA ne bi smela vmešavati ali pošiljati pomoč Veliki Britaniji in Franciji.¹⁰⁸

Prav tako so izolacionistični kongresniki, kot je bil republikanec James E. Van Zandt,¹⁰⁹ poudarjali, da je bil münchenski sporazum posledica strahu zahodnih vlad pred premočno nemško letalsko silo. Takrat naj bi veljalo prepričanje, da je imela Nemčija bistveno močnejše letalske sile, ki bi lahko ogrozile tudi London. Kongresnik Van Zandt je opozarjal, da so bile takšne informacije o domnevni nemški vojaški premoči neresnične, saj so prihajale iz ust nacističnih simpatizerjev, od katerih je najbolj izstopal Charles Lindbergh,¹¹⁰ ki je takrat veljal za najvidnejšega ameriškega letalskega strokovnjaka na svetu in je tudi obiskoval številne evropske države, kjer je poskušal vplivati na njihovo javno mnenje v prid Nemčije.¹¹¹ Ni skrivnost, da sta imela takratni ameriški veleposlanik v Londonu Joseph P. Kennedy¹¹² in Lindbergh prijateljske stike, saj sta bila oba izolacionista. Chamberlain naj bi v tem času najbolj zaupal informacijam ameriškega ambasadorja Kennedyja.¹¹³ Tudi republikanski senator Gerald Nye¹¹⁴ je bil mnenja, da je zgodba o nemški premoči v zraku pretirana in neresnična. V senatu je celo izjavil, da bi v primeru izbruha vojne septembra 1938 Nemčija v njej ne mogla zdržati niti eno minuto, zato ni odobral sporazuma v Münchnu.¹¹⁵ Čeprav sodobna vojaška literatura dokazuje, da Angleži leta 1938 niso bili pripravljene na vojno, saj niso imeli dovolj letal niti za zaščito Londona, se hkrati poudarja, da tudi Nemčija ni bila vojaško

---

¹⁰⁸ Justus D. Doenecke, *Storm on the Horizon: The Challenge to American Intervention, 1939–1941*, Oxford 2003, 12–13, 194–196.

¹⁰⁹ James E. Van Zandt (1898–1986) iz Pensilvanije je bil republikanski član ameriškega predstavnikega med letoma 1939 in 1961, veteran 1. svetovne vojne in prav tako zagovornik izolacionizma. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=V000069>

¹¹⁰ Charles Augustus Lindbergh (1902–1974) je bil prvi mož, ki je z letalom brez pristanka leta 1927 preletel atlantski ocean in postal slaven. Kasneje je svojo slavo izkoriščal za vplivanje na ameriško javno mnenje, ko je zagovarjal izolacionistična stališča. Wapshott, *The Sphinx*, 356.

¹¹¹ House of Representatives, National defense, Mr. Van Zandt, January 25 1939. *Congressional Record, Proceedings and Debates of the 76th Congress, First Session*, Vol. 84, part 1, Washington D. C. 1939, 798–802.

¹¹² Joseph Patrick Kennedy (1888–1969) je bil ameriški poslovnež, investitor in politik, demokrat in ameriški ambasador v Londonu v letih od 1938 do 1940. Bil je oče devetih otrok. Eden od njih, John Kennedy, je postal 35. predsednik ZDA (1961–1963). Wapshott, *The Sphinx*, 365–366.

¹¹³ Wapshott, *The Sphinx*, 95–97.

¹¹⁴ Gerald Prentice Nye (1892–1971) je bil republikanski senator iz Severne Dakote med letoma 1925 in 1945. Vodil je preiskovalno komisijo, ki je sredi 30. let preiskovala prodajo orožja v Evropo in njeno povezavo z ameriškim vpletom v 1. svetovno vojno. Nye je bil zagovornik izolacionizma. <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=N000176>

¹¹⁵ National Defense, Mr. Nye, February 28 1938, *Congressional Record – Senate*, 2001–2008.

pripravljena, sploh pa Hitler ni užival popolnega zaupanja svojega vojaškega vrha.¹¹⁶ Po drugi strani so zagovorniki intervencionizma govorili, da bi lahko zaradi krize v Evropi povečali produkcijo letal in jih prodajali Franciji in Veliki Britaniji, kar naj bi koristilo varnosti ZDA.¹¹⁷ Glavna kritika izolacionistov je bila vedno usmerjena na problem zaposlovanja 12 milijonov brezposelnih Američanov. V tem času so se v senatu začela razpravljanja, kako bi lahko Američani izkoristili krizo v Evropi za zaposlovanje svojih brezposelnih delavcev v vojaški industriji.¹¹⁸

Odziv slovenskih časnikov na Münchenski sporazum je bil skrajno negativen, saj so se vsi zgražali nad sprejetim sporazumom. V pismih bralcev smo lahko v *Prosveti* brali naslednje vrstice: »Angleški imperializem je največji izdajalec v moderni zgodovini. Fašizmu je prodal in žrtvoval Etiopijo, Avstrijo, Španijo in sedaj Čehoslovaško. Francija hlapčevsko sledi angleški izdajalski politiki. Prišel bo čas, ko bodo imperialisti drago plačali njih izdajalsko barantanje za male demokratične države. Kdor misli, da je sedaj konec teh izdajalskih kupčij, se prokleta moti.«¹¹⁹

Anton Garden se je spraševal, če nista po novem v taboru sil Osi tudi Francija in Velika Britanija. Napovedoval je nove vojne in pohode proti Rusiji. Češkoslovaško naj bi žrtvovali, ker se zahodne države niso želele odreči svojim kolonijam. Zahodne države so se v Münchnu pokazale kot fašistične, njihov namen pa naj bi bil uničenje Rusije.¹²⁰ V svojih kolumnah je Garden napovedal, da bo Münchenski sporazum v najslabšem primeru oddaljil Rusijo od Zahodne Evrope in jo povezal z Nemčijo. Garden je še dodal, da bo Stalin sprejel vsako Hitlerjevo ponudbo, da se izogne vojni, zato bosta največji poraženki Münchna prav Velika Britanija in Francija.¹²¹

Ivan Molek je začel zagovarjati stališče, da bi se morala ZDA ukvarjati s svojimi težavami. Tako se je prvič zgodilo, da je nekdo od glavnih urednikov zagovarjal izolacionizem. Molek je pisal, da Rusija ni bila dovolj vojaško ali politično pripravljena na vojno. Brez Rusije fašističnim državam ni mogoče učinkovito nasprotovati. Njegovo stališče glede izolacionizma je bilo nenavadno, saj je po eni strani priznaval, da brez Rusije ni mogoče učinkovito zaustaviti fašizma, po drugi strani pa je Rusijo stalno kritiziral in hkrati

¹¹⁶ Andrew Roberts, *The Storm of War: A new history of the second world war*, New York 2011, 8–10, 96–97.

¹¹⁷ National Defence, Mr. Pace, February 15 1939, *Congressional Record – House*, 1415.

¹¹⁸ The Master of Europe, Mr. Reynolde, January 25 1939, *Congressional Record – Senate*, 750–755.

¹¹⁹ *Prosveta*, 4. 10. 1938, 2.

¹²⁰ *Prosveta*, 11. 10. 1938, 2–3; *Prosveta*, 18. 10. 1938, 2–3.

¹²¹ *Prosveta*, 25. 10. 1938, 2–3.

pozival k akciji proti fašistični agresiji.¹²² V komunističnem *Napreju* so zato kritizirali Molkova stališča in označili njegovo pisanje kot znak pomanjkanja »delavske zavesti«, ki lahko pripelje do »teptanja načel solidarnosti in medsebojnega podpiranja na katerih temelji zgradba naših podpornih organizacij«. Vsako izolacionistično razmišljanje naj bi povzročalo še večjo pasivnost ljudi v socialističnih gibanjih. Prav pasivnost delavskega razreda je bila po mnenju komunističnega *Napreja* glavni razlog, da so bile fašistične države tako uspešne.¹²³ Glede münchenskega sporazuma so menili, da je nastal kot rezultat dolgoletnega razpadanja Društva narodov, kar se je začelo, še preden se je sploh pojavila sudetska kriza. V svoji kolumni so zapisali, da so »glavni krivci razpada Društva narodov stavbo v Ženevi zamenjali s stavbami v Berchtesgaden, Godesbergu in Münchnu, kjer izvajajo nasilje nad pravico. Anglija želi, da se v bodoče spopadeta Nemčija in Rusija. Željo dolgotrajno uničujočo vojno. Tako želijo zaustaviti razvoj in napredek socialističnega razvoja v ZSSR. Münchenski sporazum je v bistvu pakt proti Sovjetski zvezi.«¹²⁴

Ob že znanih stališčih katoliškega *Amerikanskega Slovenca* o panslavizmu, Češkoslovaški in Poljski bi na tem mestu izpostavil še njihovo oceno Chamberlainove izjave o »častnem miru«. Zapisali so, da je bila to »najbolj smešna izjava«, ki jo je kdaj izrekel kakšen angleški politik, in dodali: »Samo malo potrpite, obenem si pa to izjavo vsak dobro zapomni. Prišel bo kaj kmalu čas, ki bo pokazal, kako nepreviden je bil Chamberlain, ko je podal to izjavo.«¹²⁵ V naslednjem članku so posvetili večjo pozornost angleško-nemškemu sporazumu o nenapadanju, ki so ga predstavili kot najpomembnejši rezultat münchenskega sporazuma. Prav pogodba o nenapadanju med Veliko Britanijo in Nemčijo je slednji omogočila prevlado v Vzhodni Evropi.¹²⁶ Podobno so pisali v konservativni *Ameriški domovini*, kjer so prav tako trdili, da bodo posledice münchenskega sporazuma prinesle nemško hegemonijo nad Vzhodno in Srednjo Evropo, in dodali: »Ne bo dolgo, ko bo Turčija, Ogrska, Poljska, Jugoslavija, Grčija, Romunija, Bolgarija in ostale države sprejemale povelja iz Berlina. Vse te države bodo šle v gospodarsko odvisnost Nemčije ali pa bodo propadle.«¹²⁷ Naj kot zanimivost dodam še to, da so konservativni časniki priznavali, da je münchenski sporazum nastal kot posledica strahu pred ruskim boljševizmom in ne kot posledica strahu pred močno Nemčijo. Zdaj se postavlja le še vprašanje, ali je bil takrat ruski boljševizem resnično tako nevaren, da je bilo treba Hitlerju popuščati za vsako ceno. Zgodovina

¹²² *Prosveta*, 11. 10. 1938, 2.

¹²³ *Naprej*, 19. 10. 1938, 2.

¹²⁴ *Naprej*, 5. 10. 1938, 2.

¹²⁵ *Amerikanski Slovenec*, 5. 10. 1938, 2.

¹²⁶ *Amerikanski Slovenec*, 26. 10. 1938, 5.

¹²⁷ *Ameriška domovina*, 1. 11. 1938, 2.

je pokazala, da sta bila tedaj v ofenzivi fašizem in nacizem, medtem ko se je boljševizem ukvarjal s svojimi notranjimi problemi.¹²⁸

ZAKLJUČEK

Slovenski časniki so se na dogodke v Evropi leta 1938 odzivali po svojih ideoloških predispozicijah. V primeru Avstrije so v katoliškem *Amerikanskem Slovencu* in konservativni *Ameriški domovini* pisali, da je za propad države kriva socialistična politika, ki je po njihovem mnenju dolga leta spodkopavala stabilnost družbe in vlade. Socialistična *Prosveta* je nasprotno pisala, da je Katoliška cerkev, posebej na Koroškem, igrala pomembno vlogo pri »podrejanju Slovencev Hitlerju«. Tudi v času sudetske krize so časniki pisali v strogih ideoloških okvirih, v nekaterih primerih celo panslavistično. Panslavizem je v *Amerikanskem Slovencu* zagovarjal Jurij Trunk, ki je poudarjal nujnost slovenske solidarnosti in tudi navezanost na Rusijo, ki jo je razumel kot zaščitnico majhnih slovanskih narodov. Podobnega mnenja so bili v konservativni *Ameriški domovini*, vendar so hkrati verjeli v možnost dogovora na mednarodni ravni s podporo ZDA pri iskanju rešitve iz krize. V liberalno-socialistični *Prosveti* so zagovarjali izobraževanje ljudi o nevarnostih fašizma in nacizma ter sankcije zoper Nemčijo in Italijo. Komunistični *Naprej* je edini zagovarjal odkrito sodelovanje s Sovjetsko zvezo. Najbolj enotno so se slovenski časnikarji odzvali po Münchenskem sporazumu. Pravzaprav lahko rečem, da so takrat zamudili izjemno zgodovinsko priložnost, da se povežejo v skupno organizacijo, ki bi lahko ponudila pomoč svojim rojakom v Jugoslaviji. Takrat je Hitlerjeva Nemčija ogrožala Slovence na avstrijskem Koroškem, poleg tega je bil tudi Mussolini v Italiji brezobziren do slovenske in hrvaške manjšine na Primorskem in v Istri. Vendar so slovenske ameriške bratske in podporne organizacije čakale vse do izbruha vojne leta 1941, ko so se resno začele zavdati pomena enotnega nastopa v korist rojakom v Jugoslaviji. Prvo pobudo za takšno povezovanje so leta 1938 dali slovenski komunisti v *Napreju*, vendar so bile ideološke razlike še prevelike, da bi jih lahko presegli. Slovenski časopisi so pravilno ocenili, da bo Sovjetsko zvezo Münchenski sporazum usmeril na nemško stran, enako kot celotno vzhodno in jugovzhodno Evropo. Nekateri sodobni znanstveni članki, nova dostopna literatura in arhivski viri, ki jih omenjam v članku, osvetljujejo drugačno podobo Sovjetske zveze leta 1938. Münchenski sporazum predstavlja po mojem mnenju uvod v začetek 2. svetovne vojne, saj je porušil zaupanje vseh evropskih držav v zahodne demokracije in jih pahnil v objem totalitarnih diktatur. Tako so v Evropi

¹²⁸ *Amerikanski Slovenec*, 13. 10. 1938, 2.

nastale idealne razmere za vzpon nacizma in fašizma, kar je svet pahnilo v drugo svetovno vojno.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Congressional Record – Appendix, Third Session of the Seventy-fifth Congress, Washington D. C. 1938, vol. 83, Part 10.

Congressional Record, Proceedings and Debates of the 76th Congress, First Session, Washington D. C. 1939, vol. 84, Part 1.

Документы по истории мюнхенского сговора 1937–1939, Москва 1979.

Документы внешней политики СССР, Москва 1977, Том двадцать первый, января – 31 декабря 1938.

Dokumenti i materiali uoči drugog svjetskog rata, Tom 1 novembar 1937–1938, Zagreb 1949.

Časopisni viri

Časnik *Amerikanski Slovenec*, 1938.

Časnik *Ameriška domovina*, 1938.

Časnik *Prosveta*, 1938.

Tednik *Naprej*, 1938.

Internetni viri

<http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=V000069>, 6. 9. 2017.

<http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=N000176>, 6. 9. 2017.

Spomini in dnevniki

Winston S. Churchill, *Druga svetovna vojna (z epilogom o povojnih letih)*. Ljubljana 1964.

Joseph E. Davies, *Mission to Moscow*. New York 1941.

Alec Douglas-Home, *The Way the Wind Blows: An Autobiography*. New York 1976.

Ivan Maisky, *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932–1943*. Cornwall 2015.

Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*. Dover 1979.

Paul Schmid, *Statist na diplomatskem odru*. Ljubljana 1971.

Monografije

Jože Bajec, *Slovenski časniki in časopisi 1937–1945*. Ljubljana 1973.

Charles A. Beard, *Zgodovina Združenih držav Amerike*. Ljubljana 1959.

Andreja Božič Horvat, *Življenje in delo ameriško-slovenskega politika in urednika Ivana Molka od začetka izdajanja Prosvete leta 1916*. Doktorska disertacija, Maribor 2007. 8–20.

Robert A. Divine, *The Illusion of Neutrality*. Chicago 1962.

Justus D. Doenecke, *Storm on the Horizon: The Challenge to American Intervention, 1939–1941*, Oxford 2003.

David Faber, Munich 1938, *Appeasement and World War II*. New York 2008.

Joe J. Heydecker in Johannes Leeb, *Nürnberški proces*. I. in II. knjiga. Ljubljana 1960.

Michael Jabara Carley, 1939: *The Alliance That Never Was and the Coming of World War II*. Chicago 1999, 35–81.

Ian Kershaw, *Hitler*. Ljubljana 2012.

Avzug Lešnik, *Tretja internacionala – Komintern*. Ljubljana 1988.

Mark Mazower, *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana 2002.

Natalija Naročnicka, *Velike vojne 20. stoletja*. Ljubljana 2009.

Richard Overly, *The origins of the Second World War* (Fourth edition). Oxon 2017.

Andrew Roberts, *The Storm of War: A new history of the second world war*. New York 2011.

Oliver Stone in Peter Kuznick, *The Untold History of the United States*. New York 2012.

A. J. P. Taylor, *Uzroci drugog svjetskog rata*. Zagreb 1994.

Telford Taylor, *Munich the Price of Peace*. New York 1979.

Nicholas Wapshott, *The sphinx, Franklin Roosevelt, the isolationists, and the road to World War II*. New York 2015.

Marc Wortman, *1941 Fighting the Shadow War*. New York 2016.

Članki

Nicholas J. Cull, The Munich Crisis and British Propaganda Policy in the United States. *Diplomacy & Statecraft*, 1999, št. 2–3, 216–235.

A. G. Duljan, Od Münchna do pakta Molotov-Ribbentrop. *Partitura druge svetovne vojne*, 149–150.

V. M. Falin, K predzgodovini pakta o nenapadanju med ZSSR in Nemčijo. *Partitura druge svetovne vojne*. Ljubljana 2014, 109–110.

Michael Jabara Carley, Behind Stalin's moustache: pragmatism in early soviet foreign policy, 1917–1941. *Diplomacy & Statecraft*, 2001, št. 3, 159–174.

Michael Jabara Carley, Soviet foreign policy in the West 1936–1941. *Europe-Asia Studies*, 2004, št. 7, 1081–1093.

Michael Jabara Carley, »Only the USSR has... Clean Hands«: The Soviet Perspective on the Failure of the Collective Security and Collapse of Czechoslovakia 1934–1938 (Part 1). *Diplomacy & Statecraft*, 2010, št. 2, 202–225.

Matjaž Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk. *Znanstvena revija, Humanistika*, 1991, št. 2, 298–317.

Matjaž Klemenčič, Slovene Periodicals in the USA, 1891–1920. *Razprave in gradivo*, 2008, št. 55, 99–117.

Matjaž Klemenčič, Jurij Trunk: duhovnik, narodni buditelj, publicist, izseljenec. *SHS, časopis za humanistične in družboslovne študije*, 13 (2013), št. 2–3, 621–637.

Igor Lukes, Stalinova politika do Čehoslovaške v letih 1938–1939. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2010, št. 2, 127–137.

Williamson Murray, Munich, 1938: The Military Confrontation. *Journal of Strategic Studies*, 1979, št. 2–3, 282–302.

Richard Overly, Germany and the Munich crisis: A mutilated victory? *Diplomacy & Statecraft*, 1999, št. 2–3, 191–215.

Janko Pleterški, O prvinah in o značaju plebiscitarne odločitve. *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ljubljana 1970, 215–271.

Rudolph M. Susel, »Poslanstvo in vloga časopisa Ameriška domovina v zgodovini ameriških Slovencev 1919–91«. *Dve domovini*, 1992, št. 2–3, 237–251.

A. V. Šubin, Na poti k paktu iz leta 1939. *Partitura druge svetovne vojne*, 167–168.

Teddy J. Uldricks, Soviet Security Policy in the 1930s. *Soviet Foreign Policy, 1917–1991: A Retrospective*. London 1994, 65–74.

FEEDBACKS OF AMERICAN SLOVENES ON EVENTS IN EUROPE IN 1938 AND PRESENTATION OF POLITICAL SITUATION AT THE OUTBREAK OF WORLD WAR II

Summary

In this article, the author summarises the points of view of American Slovenes on the key events that happened in Europe in 1938. He stresses the relation of American Slovenes towards communism, Nazism, and fascism. The opinions of American Slovenes on Russia, i.e. Soviet Union are emphasized. The idea of pan-Slavism arises and it is presented as a special relation, according to which some American Slovenes were emotionally attached to Russia. The recapped articles show that American Slovenes had already been discordant before the war. They were united by the "Munich capitulation", which presented the western countries in a bad light, for they left Czechoslovakia to Hitler. The then Slovene journalist predicted correctly, that this was a bad move, which will lead Europe in the arms of Hitler, fascism, and Nazism, and will force Stalin's Russia to close an agreement

with Hitler. The Slovene journalists also did not believe that the western powers were not prepared for an armed encounter with Hitler. They were also not isolationistically oriented, as it was back then common in the USA. Some opinions of well-known American senators and congressmen on the European crisis are presented at the end. American Slovenes had always been on the side of interventionists and democracy.

REAKTIONEN DER AMERIKANISCHEN SLOWENEN AUF DIE EREIGNISSE IN EUROPA IM JAHR 1938 UND DIE DARSTELLUNG DER POLITISCHEN LAGE AM ANFANG DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Zusammenfassung

In diesem Artikel fasst der Autor die Stellungen der amerikanischen Slowenen zu Schlüsselereignissen, die sich im Jahr 1938 in Europa ereigneten, zusammen. Besonders hervorgehoben wird die Beziehung der amerikanischen Slowenen zu Kommunismus, Nazismus und Faschismus. Der Autor betont auch die Verbindung der amerikanischen Slowenen mit Russland bzw. Sowjetunion. Dabei erscheint die Idee des Panslawismus; sie wird als eine besondere Beziehung dargestellt, die einige amerikanische Slowenen gefühlsmäßig an Russland band. Aus den zusammengefassten Artikeln wird ersichtlich, dass die amerikanischen Slowenen sich schon vor dem Krieg nicht einig wurden. Sie wurden sich erst nach der „Münchener Kapitulation“, die die westlichen Staaten im schlechten Licht zeigte, da sie die Tschechoslowakei Hitler überließen, einig. Damals stellten die slowenischen Journalisten richtig fest, dass das ein schlechtes Manöver war, wodurch Europa in die Hände von Hitler, vom Faschismus und Nazismus fällt und Stalins Russland zu einer Vereinbarung mit Hitler gezwungen wird. Die slowenischen Journalisten glaubten auch nicht, dass die westlichen Mächte nicht für einen bewaffneten Kampf mit Hitler vorbereitet sind. Sie waren nicht isolationistisch gesinnt, wie es damals in den USA üblich war. Zum Schluss werden noch Stellungnahmen bekannter amerikanischen Senatoren und Kongressabgeordneten zur europäischen Krise zusammengefasst. Die amerikanischen Slowenen waren die ganze Zeit an der Seite des Interventionismus und der Demokratie.